

บทที่ 4

ลักษณะความขัดแย้งที่เกิดจากการใช้ป่าต้นน้ำ

ในปี พ.ศ. 2540 หมู่บ้านแม่หาร ซึ่งเคยมีประวัติศาสตร์การจัดการป่าชุมชนมาเป็นเวลายาวนานและเคยมีศักยภาพในการจัดการป่าสูง ก็ต้องเผชิญกับแรงกดดันที่เกิดจากปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจของประเทศ ส่งผลให้ชาวบ้านที่อพยพออกไปทำงานภายนอกชุมชนกลับสู่ชุมชนมากขึ้น เจื่อนใจดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนโดยตรง เพราะชาวบ้านที่อพยพกลับส่วนหนึ่งได้เข้าไปใช้ป่าต้นน้ำ ในลักษณะของการตัดไม้ขายและการทำไร่ ซึ่งเป็นสาเหตุให้มีการใช้ป่าต้นน้ำมากขึ้น และก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ความขัดแย้งดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกับชาวบ้าน ชุมชน และรัฐที่เข้าไปตีความกฎเกณฑ์การใช้ป่าต้นน้ำแตกต่างกัน ดังนั้นในบทนี้จะได้กล่าวถึง 4.1 แรงกดดันในการใช้ป่าต้นน้ำ 4.2 ความขัดแย้งในการตีความของกลุ่มผู้นำ 4.3 ความขัดแย้งในการตีความของกลุ่มชาวบ้าน และ 4.4 แรงกดดันและการต่อรองกับรัฐ 4.5 สรุปท้ายบท ตามลำดับ

4.1 แรงกดดันในการใช้ป่าต้นน้ำ

ในอดีต หมู่บ้านแม่หารมีป่าต้นน้ำที่องค์กรชุมชนได้ดูแลรักษา พื้นที่ประมาณ 20,000 ไร่ อยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ป่าผืนนี้เป็นต้นกำเนิดของน้ำแม่หารและน้ำแม่จอน ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักที่ชาวบ้านใช้ในการอุปโภค บริโภค ดังนั้นชาวบ้านจึงให้ความสำคัญกับป่าผืนนี้ในฐานะป่าอนุรักษ์ โดยใช้กฎเกณฑ์การรักษาป่าที่เข้มงวด การใช้ป่าต้นน้ำก็จะทำด้วยความระมัดระวัง แม้ในช่วงที่ผ่านมาจะมีการตัดไม้มาปลูกสร้างบ้านเรือนบ้าง ก็เป็นการใช้ป่าที่อยู่ใกล้ ๆ หมู่บ้านเท่านั้น ส่วนการทำไร่ในป่าต้นน้ำนั้น องค์กรชุมชนได้ทำการผลักดันให้ชาวบ้านลดการทำไร่ลงจนเหลือเพียง 2 ครัวเรือน (ฉลาดชายและคณะ, 2536) แต่ในปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2540-2542) ได้เกิดภาวะการณ์ที่ชาวบ้านเข้าไปใช้ป่าต้นน้ำเพิ่มมากขึ้น ในลักษณะของการตัดไม้ และการทำไร่ในป่าต้นน้ำ อันส่งผลให้เกิดความขัดแย้งของคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนมากขึ้น

ในช่วงเวลาเดียวกันนั้นก็เกิดสถานการณ์ที่กลุ่มนายทุนลักลอบตัดไม้ ในเขตอุทยานแห่งชาติสละวิน ส่งผลให้เจ้าหน้าที่ของรัฐได้เพิ่มความเข้มงวดมากขึ้น โดยการเข้ามาจับกุมการลักลอบตัดไม้ในบริเวณป่าอุทยานแห่งชาติและพื้นที่ป่าที่อยู่ติดกัน ซึ่งก็รวมไปถึงป่าชุมชนของบ้านแม่หารด้วย ส่งผลให้ชาวบ้านที่เข้าไปตัดไม้ในป่าชุมชนถูกจับกุมหลายครั้ง เมื่อถูกแรงกดดันให้

ชาวบ้านเข้าไปใช้ป่าต้นน้ำเพิ่มมากขึ้น และมีการเข้ามาจับกุมของเจ้าหน้าที่รัฐดังกล่าวด้วยแล้ว ยิ่งสร้างความขัดแย้งให้กับชาวบ้านในกลุ่มต่าง ๆ มากขึ้น

เมื่อชาวบ้านต้องเข้าไปใช้ป่าต้นน้ำมากขึ้นนั้น ชาวบ้านจะใช้ป่าต้นน้ำใน 2 ลักษณะ คือ การตัดไม้ และการทำไร่ข้าวในป่าต้นน้ำ แต่แรงกดดันซึ่งถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ผลักดันให้ชาวบ้านต้องเข้าไปใช้ป่าต้นน้ำมากขึ้นนั้นมาจาก แรงผลักดันทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นผลมาจากการอพยพแรงงานกลับสู่ชุมชน ชาวบ้านแม่หารได้อพยพออกไปทำงานนอกหมู่บ้านอย่างต่อเนื่องมา ตั้งแต่อดีตที่รัฐยังให้มีสัมปทานทำไม้กับบริษัทเอกชน ในช่วงนั้นชาวบ้านส่วนหนึ่งได้อพยพไปทำงานกับบริษัททำไม้ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2530 ชาวบ้านได้เริ่มออกไปทำงานบริการและเป็นกรรมกรในเมือง ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาวนาจนในหมู่บ้านซึ่งต้องหาเงินมาซื้อข้าวเพื่อบริโภค เพราะเป็นกลุ่มไม่มีที่นา เนื่องจากระบบนิเวศของหมู่บ้านมีลักษณะเป็นที่ราบในหุบเขา จึงทำให้มีพื้นที่ทำกินและที่นาน้อย รวมทั้งการถือครองที่น่ายังกระจุกอยู่ในกลุ่มชาวนารวย ซึ่งเป็นกลุ่มตระกูลที่เข้ามาลงหลักปักฐานก่อน ชาวนาจนในหมู่บ้านจึงประสบปัญหาขาดแคลนข้าวอยู่เสมอ และได้อาศัยเงินที่สมาชิกในครัวเรือนซึ่งได้อพยพไปทำงานนอกชุมชนส่งกลับมาซื้อข้าวบริโภค

อย่างไรก็ตามในช่วงปี พ.ศ.2540-2541 เมื่อประเทศไทยต้องประสบภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจ ทำให้มีการเลิกจ้างแรงงาน แรงงานเหล่านี้ต้องอพยพกลับสู่ชุมชน ผลจากการสำรวจในปี พ.ศ. 2541 พบว่ามีการอพยพแรงงานกลับสู่ชุมชนมากถึง 46 คน ในจำนวนนี้จัดอยู่ในกลุ่มชาวนาจน 26 คน ชาวนากลาง 17 คน ชาวนารวย 3 คน สาเหตุที่แรงงานอพยพกลับสู่ชุมชนอยู่ในกลุ่มชาวนาจนเป็นส่วนใหญ่เพราะมักจะเป็นกรรมกรก่อสร้างในเมือง เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ ภาคที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดคือ ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ ชาวนาจนที่เป็นกรรมกรก่อสร้าง จึงได้รับผลกระทบมากกว่าคนกลุ่มอื่น

เมื่อชาวนาอพยพกลับสู่ชุมชนแล้ว แรงงานที่อยู่ในกลุ่มชาวนารวยจะกลับมาช่วยครอบครัวของตนเองทำนา เพราะเป็นกลุ่มที่มีที่นามาก จึงไม่พบว่ามีชาวนารวยอพยพกลับมาตัดไม้หรือทำไร่ สำหรับชาวนากลางนั้นพบว่า กลับมาตัดไม้ขายจำนวน 2 คน แต่ไม่พบว่ามีการทำไร่เช่นกัน ส่วนชาวนาจนนั้นพบว่ากลับมาตัดไม้ขายจำนวน 5 คน และทำไร่ 12 คน

กรณีของการอพยพแรงงานกลับสู่ชุมชนแล้วเข้าไปตัดไม้ ก็เช่นกรณีของนายรัตน์ จัดอยู่ในกลุ่มชาวนาจน อายุ 37 ปี มีภรรยาและบุตร 3 คน ไม่มีที่นาและที่สวน มีที่บ่านกว้าง 40 ตารางวา เขาอาศัยอยู่บ้านปลูกด้วยไม้ไผ่ มุงหลังคาด้วยตองติง แต่เดิมมีอาชีพรับจ้างทั่วไปในหมู่บ้าน ต่อมาในปี พ.ศ. 2538 เขาได้เข้าไปรับจ้างเป็นคณงานของสนามกอล์ฟแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่ แต่ในปี พ.ศ. 2540 มีการปลดคณงานออกเนื่องจากสนามกอล์ฟเกิดภาวะขาดทุน เขาจึง

กลับมารับจ้างทำนา และตัดไม้ขายเมื่อมีคนในหมู่บ้านมาสั่งซื้อไม้ และกรณีของนายพนา จัดอยู่ในกลุ่มชาวนาจน อายุ 28 ปี มีภรรยาและบุตร 2 คน ไม่มีที่นาแต่มีที่สวน 6 ไร่ มีที่นากว้าง 100 ตารางวา เขาอาศัยบ้านอยู่มีโครงสร้างเป็นไม้สัก แต่พื้นและผนังทำด้วยไม้ไผ่ แต่เดิมมีอาชีพทำนา ผ่ากิ่งกับเจ้าของนาในหมู่บ้าน ในปี พ.ศ. 2537 ได้เข้าไปรับจ้างเป็นช่างทาสีในงานก่อสร้างที่จังหวัดเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2541 โครงการก่อสร้างที่เขาทำอยู่หมดลง เขาจึงพยายามหางานก่อสร้างใหม่เพื่อจะทำต่อ แต่ไม่สามารถหาได้ จึงได้กลับหมู่บ้านแล้วหานาผ่ากิ่งทำ แต่ก็ไม่สามารถหาได้เพราะมีคนอพยพกลับเป็นจำนวนมากที่ต้องการทำนา เขาจึงเข้าไปตัดไม้เพื่อหาเงินซื้อข้าวบริโภค

นอกจากชาวนาจนแล้ว ยังมีแรงงานอพยพกลับชุมชนที่อยู่ในกลุ่มชาวนากลาง เข้าไปตัดไม้ในป่าต้นน้ำ ดังเช่น กรณีของนายอาวุธ อยู่ในกลุ่มชาวนากลาง อายุ 28 ปี แต่งงานและมีบุตร 3 คน มีที่นา 3 ไร่ และมีที่สวน 1 แปลง มีที่นา 1 ที่ขนาดประมาณ 60 ตารางวา ปลุกบ้านด้วยไม้สักหลังคามุงด้วยตองตึง แต่เดิมเขาทำนาของตัวเองอยู่ในหมู่บ้าน แต่ในปี พ.ศ. 2535 ได้เข้ามาทำงานเป็นยามอยู่ที่นิคมอุตสาหกรรม จังหวัดลำพูน ในปี พ.ศ. 2541 บริษัทที่ทำงานอยู่ได้ปลดพนักงานออก ซึ่งก็รวมทั้งตัวเขาด้วย เมื่อกลับหมู่บ้านแล้วเขาได้ทำนาได้ข้าวพอกินในครัวเรือน หลังจากฤดูทำนาเขาจะเข้าไปตัดไม้ตามที่มีคนมาสั่ง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นญาติของเขาเอง และกรณีของนายไพโรจน์ อยู่ในกลุ่มชาวนากลาง อายุ 24 ปี แต่งงานและมีบุตร 1 คน มีที่นา 2 ไร่ และมีที่สวน 1 แปลง มีที่ปลุกบ้าน 100 ตารางวา ซึ่งเป็นที่ปลุกบ้านอยู่กับพ่อแม่ เมื่อจบชั้นประถม 6 ได้เดินทางไปทำงานในกรุงเทพฯ โดยได้เปลี่ยนงานอยู่หลายแห่ง ครั้งสุดท้ายได้เข้าทำงานเป็นช่างปั้นตุ๊กตาในบริษัทผลิตเซรามิค ในปี พ.ศ. 2541 บริษัทได้เลิกกิจการ นายไพโรจน์พยายามหางานใหม่อยู่หลายเดือน แต่ก็ไม่สามารถหางานทำได้ เขาจึงพาภรรยาและลูกกลับมาอยู่ที่บ้านพ่อแม่ของตน นายไพโรจน์กลับมาทำนาอยู่กับพ่อแม่ นาของเขาได้ผลผลิต 140 ถัง ทำให้มีข้าวพอกินตลอดทั้งปี เมื่อเสร็จจากการทำนาเขาจะเข้าไปตัดไม้มาขายให้คนในหมู่บ้าน

ส่วนกรณีของแรงงานอพยพกลับชุมชนแล้วขึ้นไปทำไร่ในป่าต้นน้ำ ก็เช่นกรณีของนายชัชวาล จัดอยู่ในกลุ่มชาวนาจน อายุ 27 ปี แต่งงานและมีลูก 2 คน ไม่มีที่นาแต่มีสวน 1 แปลง เมื่อปี พ.ศ. 2533 เขาได้เข้ามาเป็นกรรมกรก่อสร้างอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ ในงานก่อสร้างหลายโครงการ ก่อนเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำนั้น เมื่อโครงการก่อสร้างที่เขาอยู่เสร็จก็สามารถหางานก่อสร้างโครงการใหม่ต่อไปได้ แต่เมื่อปี 2540 งานก่อสร้างลดลงจนไม่สามารถหางานใหม่ได้เขาจึงต้องกลับไปอยู่บ้าน เมื่อกลับมาบ้านเขาและภรรยาได้รับจ้างทำนา ได้ข้าวทั้งหมด 50 ถัง ต่อมาในปี พ.ศ. 2541 เขาได้ขึ้นไปทำไร่โดยขอไร่เหล่าที่ญาติให้ทำไร่หมุนเวียนเพื่อปลูกข้าวไร่ และกรณีของ

นายวีระ จัดอยู่ในกลุ่มคนจน อายุ 40 ปี ไม่มีที่นา แต่มีสวน 2 แปลง มีภรรยาและลูก 4 คน แต่เดิมนั้นเขาได้ทำนาผ่ากึ่งกับชาวนารวยในหมู่บ้าน เมื่อปี พ.ศ. 2538 เขาได้อพยพออกไปเป็นกรรมกรก่อสร้างใน กรุงเทพฯ ฯ โดยส่งเงินกลับมาให้ภรรยาและลูกซื้อข้าวบริโภค ในปี พ.ศ. 2540 งานก่อสร้างที่ทำอยู่ได้ปลดคนงานออกเขาจึงกลับมาบ้าน ในปีนั้นเขาได้รับจ้างทำนาได้ข้าว 60 ถัง และพยายามจะหานาผ่ากึ่งทำเพราะเจ้าของนาเดิมได้ให้คนอื่นทำไปแล้ว แต่ก็ไม่สามารถหาทำได้ จึงขึ้นไปทำไร่ โดยได้ลากถางที่ไร่บริเวณโกรตอโกร ซึ่งเป็นไร่เหล้าของคนอื่นที่ทิ้งไว้ประมาณ 9-10 ปี ในการทำไร่เขาต้องใส่ปุ๋ยถึง 2 กระสอบเพื่อจะให้ได้ข้าวมากขึ้น จากกรณีศึกษาแรงงานอพยพกลับชุมชนในกลุ่มชาวนาจนนั้น เมื่อชาวนากลุ่มนี้กลับมาจะพยายามหานาผ่ากึ่งทำแต่ไม่สามารถหาได้ ทั้งนี้เพราะชาวนารวยซึ่งเป็นเจ้าของที่นาได้มาทำนาด้วยตัวเอง เพื่อที่จะผลิตข้าวขายเนื่องจากข้าวมีราคาสูง (ปี พ.ศ. 2539 ราคาข้าวในหมู่บ้านราคาถึงละ 50-60 บาท แต่ในปี พ.ศ. 2540 ราคาสูงขึ้นถึงถึงละ 80-90 บาท) ดังนั้น ชาวนาจนที่อพยพกลับชุมชนจึงหานาผ่ากึ่งทำได้น้อยลง เงื่อนไขที่ชาวนารวยต้องการผลิตข้าวเพื่อขาย ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งซึ่งเร่งให้ชาวนาจนที่อพยพกลับชุมชนต้องขึ้นไปตัดไม้และทำไร่ในป่าต้นน้ำ

นอกจากแรงกดดันที่เกิดจากการอพยพแรงงานกลับสู่ชุมชนแล้ว ก่อนหน้านี้ในชุมชน (ปี พ.ศ. 2537-2542) กลุ่มชาวนาจนที่อยู่ในหมู่บ้านไม่ได้อพยพแรงงานก็มีการทำไร่ และตัดไม้ในป่าต้นน้ำอยู่แล้ว ชาวนาจนกลุ่มนี้ได้เข้าไปทำไร่ในป่าต้นน้ำ 4 ครัวเรือน และตัดไม้ขาย 4 คน โดยมีจุดประสงค์เดียวกันคือ ต้องการผลิตหรือซื้อข้าวมาบริโภค ดังเช่น กรณีศึกษาของนายวิศิษฐ์ ชาวนาจน อายุ 41 ปี มีภรรยาและลูก 4 คน มีอาชีพรับจ้างในหมู่บ้าน ได้ทำไร่มาเป็นเวลา 25 ปี (พ.ศ. 2516-2541) แต่เดิมเขาเป็นคนแม่ลำน้อยมาแต่งงานกับภรรยาซึ่งเป็นคนบ้านแม่หาร ครอบครัวของภรรยาไม่มีที่นา และอาศัยการทำไร่เพื่อปลูกข้าวบริโภคมาตลอด เมื่อแต่งงานแล้วเขาก็ได้เริ่มทำไร่ในปีเดียวกัน ในตอนนั้นการทำไร่ไม่ได้เป็นข้อห้ามของหมู่บ้าน ต่อมาเมื่อชาวนารวยเคร่งคัดกับการทำไร่มากขึ้น ชาวบ้านที่เคยขึ้นไปทำไร่เริ่มลดลง แต่ตัวเขาเองยังต้องทำไร่ต่อไปเพราะอาชีพรับจ้างนั้นไม่พอเลี้ยงครอบครัว ผลผลิตข้าวของเขาพอกิน 8-10 เดือน และกรณีของนายขวัญชัย อยู่ในกลุ่มชาวนาจน มีอายุ 45 ปี มีภรรยาและลูก 3 คน มีอาชีพรับจ้างทั่วไปในหมู่บ้าน ได้ทำไร่มาเป็นเวลา 37 ปี ครอบครัวของเขาไม่มีที่นาและที่สวน เนื่องจากในรุ่นปู่ย่าและตายายได้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในบ้านแม่หาร ในระยะหลังก่อตั้งหมู่บ้านเป็นเวลานาน ที่นาและที่สวนจึงถูกจับจองโดยผู้อพยพเข้ามาอยู่ก่อน ปู่ย่าของเขามีที่นา 1 แปลง แต่ได้ยกให้กับลุงของเขา โดยพ่อของเขาได้รับมรดกเป็นที่บ้าน ดังนั้นเขาจึงไม่มีที่นาและพึ่งพาการปลูกข้าวไร่มาตั้งแต่รุ่นพ่อ ตัวเขา

เองคุ้นเคยกับการทำไร่มาตั้งแต่อายุ 8 ขวบ เนื่องจากได้ช่วยพ่อแม่ทำไร่มาโดยตลอด เมื่อเขาอายุ 16 ปี ได้แต่งงานกับภรรยาซึ่งก็ไม่มีที่นาจึงได้ปลูกข้าวไร่เพื่อบริโภคในครอบครัว

กลุ่มชาวนาจนซึ่งไม่มีที่นานั้นนอกจากจะทำได้แล้ว ยังมีชาวนาจนที่เข้าไปตัดไม้ในป่าต้นน้ำเพื่อขายในชุมชน และลักลอบขายไม้ให้คนนอกชุมชนโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเงินมาซื้อข้าวเพื่อบริโภค ดังเช่นกรณีของนายธีระชาวนาจน อายุ 37 ปี มีภรรยาและลูก 4 คน ไม่มีที่นาแต่มีที่ดิน 2 ไร่ อาชีพหลักของเขาคือการรับจ้างทั่วไปภายในหมู่บ้านและการตัดไม้ขาย เมื่อถึงฤดูแล้งงานรับจ้างจะมีน้อยลง เขาจะใช้เวลาในช่วงนี้เลื่อยไม้ขายให้คนภายในชุมชนที่มาสั่ง แต่ก็มีความเสี่ยงที่ลักลอบขายไม้ให้คนนอกชุมชนด้วย ชาวบ้านแม่หารคนหนึ่งกล่าวถึงกรณีนายธีระว่า ใครก็รู้ว่าเขาแอบขายไม้ให้คนนอก บ้านแพะบ้าง ป่าหมากบ้าง ขายให้คนนอกแพงกว่าขายในหมู่บ้านเรา" และกรณีของนายองอาจ ชาวนาจน อายุ 41 ปี มีภรรยาและลูก 5 คน ไม่มีที่นาและที่ดิน อาชีพหลักของเขาคือการรับจ้างในหมู่บ้านและรับจ้างตัดไม้ เมื่อมีคนในหมู่บ้านมาสั่ง

ดังนั้น แรงผลักดันที่ทำให้กลุ่มชาวนาจน ซึ่งเคยอพยพไปทำงานนอกหมู่บ้าน เมื่อกลับสู่หมู่บ้านแล้ว ต้องเข้าไปตัดต้นไม้ขายและทำไร่ในเขตป่าต้นน้ำ เนื่องจากตกอยู่ในภาวะที่ไร้ทรัพยากรในชุมชนรองรับ เพราะขาดแคลนที่ดินในการทำกินเพื่อการยังชีพ แต่อีกด้านหนึ่ง พื้นที่ป่าเก็บทอง ซึ่งน่าจะเปิดโอกาสให้ชาวนาจนเข้าไปใช้ทำไร่เพื่อการยังชีพได้ กลุ่มชาวนารวยและชาวนากลางบางส่วนก็ได้เข้าไปจับจองพื้นที่ไว้ก่อนแล้ว ทำให้กลุ่มชาวนาจนตกอยู่ในภาวะถูกกีดกันไม่ให้เข้าถึงทรัพยากรในท้องถิ่น กลุ่มชาวนาจนที่เคยเป็นแรงงานอพยพจึงหลงเหลือทางเลือกในการดำรงชีพอยู่ในชุมชนหนทางเดียวก็คือ ต้องขึ้นไปทำไร่และตัดต้นไม้ขายในเขตพื้นที่ป่าต้นน้ำ เนื่องจากเป็นพื้นที่แห่งเดียวที่พวกเขาจะสามารถเข้าไปใช้เพื่อดำรงชีพได้ต่อไป

นอกจากนี้ยังมีแรงกดดันจากกระแสบริโภคนิยมที่ขยายตัวเข้ามาสู่ชุมชน เป็นผลให้ชาวบ้านต้องการปลูกบ้านไม้สักแทนบ้านไม้ไผ่ ดังเช่นบ้านของชาวปกาเกอญอแบบดั้งเดิม แรงกดดันนี้เกิดกับชาวนากลาง และชาวนารวยมากกว่าชาวนาจน ทั้งนี้เป็นเพราะการปลูกสร้างบ้านนั้นต้องใช้เงินเป็นจำนวนมากในการจ้างแรงงาน หรือในกรณีใช้วิธีการเอาแรงก็ยังจำเป็นต้องซื้อวัสดุมาเพิ่ม และต้องเลี้ยงอาหารแรงงานอีกด้วย ดังที่ช่างไม้ในหมู่บ้านที่กล่าวการปลูกสร้างบ้านว่า "อย่างต่ำ ๆ ประมาณ 20,000 บาท ถ้าบ้านงามบางที่หลายหมื่น... ถึงไม้ไม่ได้ซื้อก็ยังแพงอยู่ดี" ขณะเดียวกันชาวนาจนก็ยังวนเวียนอยู่กับปัญหาหลักของตนคือต้องซื้อข้าวมาบริโภค ดังที่ชาวนาจนได้กล่าวถึงภาวะของตนว่า "หน้านา (ฤดูฝน) เราไปรับจ้างทำนาได้มา 60 ถึง ไม่พอกิน หน้าแล้ง (ฤดูแล้ง) ต้องไปรับจ้างในเมือง (อำเภอแม่สะเรียง) ได้เงินมาก็ซื้อข้าว ถ้ายังไม่มีข้าวบ้าน ยังคิดไม่ได้ (ถ้าไม่มีข้าวบริโภคการปลูกสร้างบ้านคงยังทำไม่ได้)" การตัดไม้มาสร้างบ้านนั้น ชาวนากลาง

จะใช้วิธีสะสมไม้โดยใช้แรงงานตนเอง และการเอาแรงในกลุ่มเครือญาติ ส่วนชาวนารวยนั้นจะใช้ทั้งแรงงานตนเอง หรือเอาแรงในกลุ่มเครือญาติและซื้อไม้จากชาวนาจน จากการศึกษายังไม่พบว่า มีชาวนารวยที่ซื้อไม้จากชาวนาจนเพียงอย่างเดียว

ความต้องการปลูกบ้านไม้สักนั้นยังมีลักษณะของการเลียนแบบ และการแข่งขันกันในกลุ่มชาวบ้าน ดังที่นางสีดา ภรรยาของนายเกณฑ์ ชาวนากลาง (กรณีของนายเกณฑ์จะได้กล่าวถึงในกรณีศึกษาต่อไป) ที่ได้กล่าวว่า “พ่อเด็กไปตัดไม้ในป่าไม่ได้นอนที่บ้านมา 5-6 วันแล้ว เราไม่มีเงินซื้อไม้ ต้องเอาแรงกันถึงจะปลูกบ้านได้ นี่ก็ช่วยกันกับพี่ชายของพี่ บ้านพี่ชายเพิ่งปลูกเสร็จปีที่แล้ว บ้านพี่คงต้องรออีก 2-3 ปีกว่าจะได้ปลูก พี่มีลูกชาย 3 คน ถ้าอยู่บ้านอย่างนี้ (บ้านไม้ไผ่ที่อาศัยปัจจุบัน) ไม่มีสาวคนไหนจะแต่งงานด้วยแล้ว” และกรณีของนายชุมพล ชาวนารวย ที่กล่าวว่า “ใคร ๆ ก็อยากปลูกบ้านไม้สัก มันทนกว่าบ้านไม้ไผ่ งามกว่าบ้านไม้ไผ่... คนรุ่นเดียวกับผมไปถามเถอะ เขามีบ้านไม้สักกันทั้งนั้น”

นอกจากนี้เงื่อนไขที่ช่วยให้แรงกดดันจากกระแสนิยม และการเลียนแบบ ดำเนินไปได้ดีขึ้นคือ การสะสมความมั่งคั่งของกลุ่มชาวนารวย ที่เกิดจากการขายข้าว การประกอบการโรงสี การรับจ้างไถนา และเงินที่สมาชิกในครัวเรือนอพยพไปทำงานภายนอกส่งกลับมาบ้าน เงินส่วนนี้ชาวนารวยจะนำไปซื้อไม้จากชาวนาจนเพื่อปลูกสร้างบ้าน อย่างไรก็ตามชาวนารวยจะไม่ซื้อไม้ทั้งหมด แต่จะเข้าไปตัดไม้ด้วยแรงงานของตนเองด้วย แรงกดดันดังกล่าวไปนี้จะเห็นได้จากกรณีของนายชุมพล ชาวนารวยที่ไม่ได้อพยพไปทำงานนอกชุมชน อายุ 37 ปี มีภรรยาและลูก 2 คน มีอาชีพหลักในการทำนา มีที่นา 5 ไร่ ที่สวน 1 แปลง เมื่อปี พ.ศ. 2540 เขาได้เข้าไปเลื่อยไม้ในป่าต้นน้ำ โดยการเอาแรงกับเพื่อนบ้าน 3 คน ได้ปลูกบ้านหลังเล็ก ๆ เพื่อเก็บไม้ไว้ได้ 3 หลัง เขาให้เหตุผลว่าจะรวมบ้านทั้ง 3 หลังนี้ให้เป็นบ้านใหญ่หลังเดียว และจะใช้เงินจากการขายข้าวซื้อไม้จากชาวนาจนมาเพิ่ม เพื่อให้มีไม้เพียงพอที่จะปลูกบ้านและกรณีของนายอาทิตย์ อยู่ในกลุ่มชาวนารวย อายุ 25 ปี เป็นชายโสด มีนา 8 ไร่ และสวน 2 แปลง ในฤดูฝนเขาจะทำนา เมื่อทำนาเสร็จแล้วจะออกมาทำงานในจังหวัดเชียงใหม่ นายอาทิตย์มีรายได้จากการขายข้าวและจากการอพยพมาทำงานภายนอกชุมชน ในปี พ.ศ. 2541 เขาได้ปลูกบ้านบริเวณเดียวกันกับพี่สาวและพี่เขย เพราะบิดามารดาเสียชีวิตหมดแล้ว หลังจากนั้นจึงเข้าไปตัดไม้ในป่าต้นน้ำ โดยจ้างจ้างและแรงงานจากชาวนาจนมาช่วยตัดไม้

สำหรับชาวนากลางมีแรงกดดันมาจากการบริโภคนิยม และการเลียนแบบมากกว่าจะเกิดจากความมั่งคั่ง ในการตัดไม้จะใช้แรงงานของตนเอง และการเอาแรงในเครือญาติตัดไม้มาสะสมไว้ มากกว่าจะซื้อไม้เหมือนชาวนารวย ดังเช่น กรณีของ นายเกณฑ์ ชาวนากลาง อายุ 32 ปี

แต่งงานกับนางสีดามีบุตร 3 คน มีนา 3 ไร่ และสวน 1 แปลง มีอาชีพทำนา มีข้าวพอบริโภคในครัวเรือน เมื่อเสร็จจากการทำนาแล้วจะเข้าไปตัดไม้ โดยเอาแรงกับพี่เขย ไม้ที่ได้มาจะสะสมไว้เพื่อใช้ปลูกบ้าน และกรณีของนางปานศรี อายุ 37 ปี แต่งงานและมีบุตร 2 คน มีนา 2 ไร่ และสวน 2 แปลง มีอาชีพทำนา มีข้าวเพียงพอบริโภคในครัวเรือน หลังเสร็จฤดูกาลทำนา นางปานศรีจะไปทำงานเป็นลูกจ้างในโรงงานทำเครื่องเรือน ส่วนสามีจะเอาแรงตัดไม้กับเพื่อนบ้านอีก 3 คน นางปานศรีได้กล่าวถึงความคาดหวังว่า “อีกสักปี สองปี ก็คงมีปลูกบ้านได้แล้ว”

เงื่อนไขสำคัญที่เป็นตัวเร่งให้ชาวนากลาง และชาวนารวย ที่ถูกแรงกดดันจากกระแสบริโภคนิยม การเลียนแบบ และความมั่งคั่ง ยิ่งต้องเร่งปลูกบ้านหรือทำการสะสมไม้มากยิ่งขึ้น พบว่าเกิดมาจากการขยายอำนาจรัฐในการควบคุมป่าไม้ ซึ่งมีความเข้มข้นขึ้นทำให้ชาวบ้านรู้สึกไม่มั่นคงในการเข้าถึงทรัพยากรอีกต่อไป เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 ที่รัฐได้ประกาศให้ป่าที่อยู่ติดเขตป่าชุมชนของบ้านแม่หารเป็นอุทยานแห่งชาติสาละวิน ส่งผลให้มีการควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเข้มงวด ชาวบ้านแม่หารเองแม้จะอยู่ภายนอกเขตอุทยานแห่งชาติ แต่ก็ได้รับผลกระทบในหลายด้าน เช่น ชาวบ้านที่เข้าไปล่าสัตว์ถูกจับกุมและปรับ รวมทั้งชาวบ้านยังได้รับรู้ว่าหมู่บ้านใกล้เคียงที่มีป่าอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาตินั้น ถูกรัฐควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่า ทำให้เกิดความยากลำบากในการดำรงชีพอย่างไร ดังเช่น กรณีของนางปานศรี ชาวนากลาง ที่กล่าวว่า “บ้านปากกล้วยอยู่ในเขตอุทยาน... ชาวบ้านจะเอาไม้มาสร้างบ้านก็ทำไม่ได้ อุทยานมันติดบ้านเรา... ป่าบ้านแม่หารสมบูรณ์กว่าในเขตอุทยานอีก... ถ้าเขาขยายเขตเมื่อใดจะลำบาก... ใครพอมีเงินก็ปลูกบ้าน 5 ปี 10 ปีข้างหน้าจะทำได้แล้ว”

ในประเด็นดังกล่าวยิ่งเมื่อเกิดสถานการณ์ลักลอบตัดไม้ของกลุ่มนายทุน ในอุทยานแห่งชาติสาละวิน (ปี พ.ศ. 2540-2542) รัฐก็ยิ่งขยายอำนาจเข้ามาอย่างเข้มข้น กวดขัน และขยายการจับกุมมายังป่าชุมชนบ้านแม่หารด้วย ทำให้ชาวบ้านที่เข้าไปตัดไม้ในป่าชุมชนถูกจับกุมหลายครั้ง (จะได้กล่าวรายละเอียดในหัวข้อที่ 4.4) ผลการเข้ามาจับกุมของเจ้าหน้าที่รัฐทำให้ชาวบ้านรู้สึกไม่มั่นคงในการควบคุมและจัดการการใช้ตัดไม้ที่ชุมชนเคยมีอำนาจจัดการมาก่อน จึงเกิดสถานการณ์การแย่งชิงทรัพยากรกับรัฐ ดังเช่น ที่กรณีนายอาทิตย์ ชาวนารวย ที่ตัดไม้มาสร้างบ้านได้กล่าวว่า “เดียวตำรวจ เดียวป่าไม้ (เจ้าหน้าที่ป่าไม้) เดียวทหาร เข้ามาหลายพวกเข้ามาจนจำไม่ได้ อีกหน่อยจะตัดไม้มาสร้างบ้านจะยากกว่านี้” หรือกรณีของนายชุมพล ชาวนารวย ที่ตัดไม้มาสร้างบ้านก็กล่าวในทำนองเดียวกันว่า “บ้านเมืองเขาเคร่งคัดขึ้น ถ้าใครยังไม่ได้ปลูกบ้าน (ไม้สัก) ...อีกไม่นานคงต้องซื้อไม้... เจ้าหน้าที่เขาจะไม่ยอมให้ตัดไม้มาสร้างบ้านแล้ว”

จากสถานการณ์ที่รัฐได้ขยายอำนาจในการจัดการป่าไม้ โดยการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติและรูปแบบของการจับกุมชาวบ้านนั้น รัฐได้ตั้งเป้าหมายว่าเพื่อเป็นการรักษาพื้นที่ป่าไม้ไม่ให้ถูกตัดหรือบุกรุกทำลาย แต่หากมองจากความเป็นจริงในกรณีศึกษา ของชาวบ้านแม่หาร ซึ่งได้มีการควบคุมจัดการป่าในลักษณะของป่าชุมชนอยู่แล้วนั้น วิธีการที่รัฐใช้การจับกุม ชาวบ้าน กลับส่งผลให้ชาวบ้านปฏิบัติไปในทิศทางที่รัฐไม่ต้องการ คือการเข้าไปตัดไม้มากขึ้นเพราะชาวบ้านรู้สึกถึงความไม่มั่นคงในสิทธิของตนว่าจะสามารถเข้าถึงป่าต้นน้ำได้อีกต่อไป ดังนั้นรัฐควรจะพิจารณาถึงบริบทของพื้นที่ก่อนจะเลือกวิธีการปฏิบัติ (เข้าจับกุม ประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ) สำหรับในพื้นที่บ้านแม่หาร ที่ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการป่าเช่นนี้ รัฐควรจะแสวงหาวิธีการสร้างความมั่นคงในการจัดการพื้นที่ป่ามากกว่าจะใช้วิธีการจับกุมชาวบ้าน

นอกจากนี้การผลิตข้าวเพื่อขายก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่ง ที่ทำให้เกิดแรงกดดันในการเข้าไปใช้ป่าต้นน้ำมากขึ้น เพราะชาวนารวยที่ทำนาดำจะขึ้นไปทำไร่ เพื่อนำข้าวมาบริโภคในครัวเรือน ส่วนข้าวจากนาดำจะนำไปขาย แรงกดดันนี้เป็นผลมาจากการที่ข้าวในท้องตลาดมีราคาสูงขึ้นด้วยแต่เดิมนั้น ชาวนารวยในบ้านแม่หาร ไม่เคยขึ้นไปทำไร่ในป่าต้นน้ำ แต่จะมีบทบาทในการผลักดันให้ชาวนาจนลดการทำไร่ลง แต่ปัจจุบันพบว่ามีชาวนารวยทั้งหมด 3 ครัวเรือน ได้ขึ้นไปทำไร่ในป่าต้นน้ำ ดังกรณีศึกษานายสุพจน์ จัดอยู่ในกลุ่มชาวนารวย ไม่มีที่นา แต่ทำนาผ่กับชาวบ้านป่าหมาก จำนวน 8 ไร่ มีที่สวน 6 แปลง มีตำแหน่งเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านที่ได้รับแต่งตั้งจากพ่อหลวงบ้านในปี พ.ศ. 2539 เขาเป็นคนที่มีความสนิทชิดเชื้อ และช่วยงานพ่อหลวงบ้านในเรื่องการจัดการด้านป่าชุมชนและได้รับการแต่งตั้งจากรัฐให้เป็น “ตัวแทนหมู่บ้านฝ่ายอนุรักษ์และป้องกันการทำลายป่า” ในปี พ.ศ. 2540 นายสุพจน์มีความสนิทสนมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ห้วยชมพูนี้อาจได้ทำหน้าที่ประสานงานระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ จนในปี พ.ศ. 2541 เขาได้ทำสัญญารับเหมาช่วงทำแนวกันไฟโดยจ่ายค่าแรงวันละ 100 บาท ในปี พ.ศ. 2540 เป็นปีที่ข้าวในหมู่บ้านมีราคาสูงถึงถึงละ 80 บาท เขาได้ขายข้าวหอมมะลิจำนวน 70 ถัง ให้กับพ่อค้าที่มารับซื้อข้าว และตัดสินใจทำไร่ในปี พ.ศ. 2541 โดยถางไร่บริเวณป่าที่จัดจำแนกเป็นป่าใช้สอยจำนวนประมาณ 10 ไร่ โดยให้เหตุผลในการทำไร่ว่า “ข้าวหอมมะลิราคาแพงจะเก็บข้าวไว้ขาย แต่ข้าวไร่ที่ปลูกจะเก็บไว้กิน” และกรณีของนายบันเทิง ชาวนารวย อายุ 26 ปี เป็นชายโสด และเป็นลูกชายของคณะกรรมการหมู่บ้านคนหนึ่ง เป็นหลานของพ่อหลวงบ้าน มีนา 8 ไร่ และมีสวน 4 แปลง มีอาชีพทำนาโดยทำนาร่วมกับพ่อแม่ของเขา ทำให้มีข้าวพอกินจนเหลือขาย ในปี พ.ศ. 2540 ครอบครัวเขาได้ขายข้าว 60 ถัง ในปี พ.ศ. 2541 เขาได้ถางไร่บริเวณห้วยแม่จ้อนเพื่อปลูกข้าวไร่ นายบันเทิงให้เหตุผลเช่นเดียวกับนายสุพจน์คือ ต้องการเก็บข้าวไร่ไว้บริโภค โดยจะนำข้าวหอมมะลิที่ทำนาดำไว้ขาย

กรณีการทำไร่ในป่าต้นน้ำของชาวนารวยนี้ได้สอดคล้องกับการศึกษาของ Dove ที่เห็นว่ามีการสร้างมายาคติ อธิบายระบบไร่หมุนเวียนว่า เป็นไปเพียงแค่การยังชีพเท่านั้น ผู้ทำไร่หมุนเวียนไม่มีปฏิสัมพันธ์กับภายนอก เป็นพวกสังคมโดดเดี่ยว แต่แท้จริงแล้วผู้ทำไร่หมุนเวียนทำการผลิตเพื่อการค้าด้วย (Dove:1983) ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าการทำไร่ของชาวบ้านแม่หามมีทั้งการผลิตเพื่อการยังชีพ และการผลิตเพื่อขาย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงภาวะที่ไม่หยุดนิ่งของชุมชน ที่ต้องปรับตัวกับบริบทเงื่อนไขที่มีการขยายตัวของรัฐและระบบตลาด

จากที่กล่าวมาสามารถสรุปได้ว่า แรงกดดันที่ทำให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ป่าต้นน้ำมากขึ้น เป็นผลมาจากการอพยพแรงงานกลับสู่ชุมชน โดยกลุ่มชาวนาจนจะเข้าไปทำไร่และตัดไม้ขาย เพื่อหาเงินมาซื้อข้าวบริโภค ส่วนชาวนากลางจะเข้าไปตัดไม้เพื่อนำเงินมาใช้จ่ายในครัวเรือน อย่างไรก็ตามในหมู่บ้านแม่หามนี้ มีแรงกดดันจากชาวนาจนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านก่อนมีการอพยพแรงงานกลับชุมชนอยู่แล้ว แรงกดดันนี้เกิดจากชาวนาจนซึ่งไร้ที่ทำกิน ทำให้ต้องพึ่งพาการทำไร่และตัดไม้ในป่าต้นน้ำ เพื่อหาเงินมาซื้อข้าวบริโภค ส่วนแรงกดดันอีกประการหนึ่งคือ ความต้องการไม้มาปลูกสร้างบ้านเรือนของกลุ่มชาวนากลาง และชาวนารวย ซึ่งเกิดจากกระแสบริโภคนิยม การเลียนแบบ และความมั่งคั่งของชาวนารวยที่เกิดจากการขายข้าว รวมทั้งยังมีปัจจัยเร่งมาจากการขยายอำนาจของรัฐที่เข้ามาควบคุมจัดการป่าไม้ในหมู่บ้าน ซึ่งทำให้ชาวบ้านรู้สึกไม่มั่นคงว่าตนจะสามารถใช้ไม้มาปลูกบ้านได้อีกต่อไป

4.2 ความขัดแย้งในการตีความกฎเกณฑ์ของกลุ่มผู้นำ

เมื่อมีแรงกดดันที่ส่งผลให้ปัจเจกบุคคลต้องการขึ้นไปใช้ป่าต้นน้ำ ตามที่องค์กรชุมชนเคยดูแลรักษาอย่างเข้มงวดนั้น สถานการณ์ดังกล่าวได้ทำให้กลุ่มผู้นำชุมชน ที่มีพัฒนาการของความขัดแย้งมาอย่างยาวนาน ยิ่งทวีความตึงเครียดเข้าไปอีก ภาพปรากฏที่เห็นได้ชัดคือ การถกเถียงกันในเรื่องกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำเกิดขึ้นในที่ประชุมของหมู่บ้านหลายครั้ง ในแต่ละครั้งผู้นำทางและการและผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนไม่สามารถจะประนีประนอมกันได้ ผลจากการโต้เถียงในที่ประชุมทำให้ผู้นำทั้งสองฝ่ายไม่ยอมหักท่ายกัน จนกระทั่งมีการเขียนจดหมายข่มขู่จะเอาชีวิตจากผู้นำฝ่ายหนึ่งส่งไปให้ผู้นำอีกฝ่ายหนึ่ง ขณะเดียวกันก็มีการกล่าวหาว่า ผู้นำทางคนหนึ่งใช้เวทย์มนต์เสกหนังควายเข้าทอ้งผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน หลังจากนั้นอีกไม่นานผู้นำทางการคนดังกล่าวก็พบกระดาดสีขาว วาดรูปปืนสีแดงเสียบอยู่ที่เสาบ้านตน เป็นต้น

ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้นำที่ปรากฏให้เห็นนั้น เกิดจากการตีความเงื่อนไขการเข้าไปใช้ป่าต้นน้ำที่แตกต่างกัน โดยทั้งกลุ่มผู้นำทางการและกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน ต่างอ้างถึงกฎเกณฑ์คนละชุด กล่าวคือ กลุ่มผู้นำทางการอ้างกฎในการจัดการป่าต้นน้ำที่มีสาระสำคัญคือ 1. อนุญาตให้ทำไร่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำได้ แต่ให้ทำได้เฉพาะในพื้นที่ป่าที่จำแนกไว้ว่าเป็นเขตป่าใช้สอยเท่านั้น และห้ามทำไร่บริเวณริมห้วย อีกทั้งหากจะทำได้ ต้องทำแนวเขตกันไฟเป็นระยะทาง 4 เมตรด้วย 2. อนุญาตให้ตัดไม้มาปลูกบ้านในชุมชนได้ (หรืออีกนัยหนึ่งคือ สามารถตัดไม้ขายในชุมชนได้) 3. ห้ามตัดไม้ขายออกนอกชุมชนเด็ดขาด ขณะที่กฎเกณฑ์ของผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนมีความแตกต่างออกไปคือ 1. ไม่ให้มีการทำไร่ในบริเวณพื้นที่ป่าต้นน้ำ 2. ห้ามตัดไม้ขายโดยเด็ดขาด ไม่ว่าจะขายให้แก่บุคคลภายในหรือภายนอกชุมชน 3. อนุญาตให้ตัดไม้โดยแรงงานตนเอง รวมทั้งเอาแรงเพื่อนบ้านได้ แต่ต้องตัดไม้เพื่อการปลูกสร้างบ้านเท่านั้น และให้ตัดไม้ได้อย่างจำกัดจำนวน

การสร้างกฎเกณฑ์ที่ต่างกันของผู้นำทั้งสองฝ่ายนั้น ได้ชี้ให้เห็นถึงข้อขัดแย้งของวิถีคิดและการปฏิบัติภายในชุมชนหลายประเด็นด้วยกัน ประเด็นแรก เป็นข้อถกเถียงระหว่างกลุ่มผู้นำในเรื่อง สิทธิ ทั้งผู้นำทางการและผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนต่างตีความว่า ป่าต้นน้ำเป็นเรื่องของสิทธิของชุมชน โดยเห็นว่าชุมชนต้องมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรอย่างเต็มที่ และมีการกำหนดกฎเกณฑ์ว่าปัจเจกบุคคลที่อยู่ในชุมชนนั้นๆ จะเข้าไปใช้ทรัพยากรในป่าต้นน้ำอย่างไร นั่นคือองค์กรชุมชนจะเป็นผู้กำหนดว่าปัจเจกบุคคลใดที่จะมีสิทธิเข้าถึงพื้นที่ป่าต้นน้ำได้บ้าง หรือไม่สามารถเข้าไปใช้ป่าต้นน้ำได้เลย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผู้นำทั้งสองกลุ่มจะเห็นพ้องต้องกันในเรื่องสิทธิชุมชน แต่การควบคุมสิทธิปัจเจกบุคคล ผู้นำทั้งสองฝ่ายกลับตีความไม่เหมือนกัน กล่าวคือผู้นำทางการตีความว่าปัจเจกบุคคลมีสิทธิในการเข้าไปครอบครองพื้นที่ป่าต้นน้ำที่ได้จำแนกเป็นป่าใช้สอยได้ โดยผู้นำทางการจึงเห็นว่าชาวนาจนที่อยู่ในชุมชน หรือชาวนาจนที่อพยพกลับชุมชนซึ่งเป็นชาวนาไร่ที่ดินทำให้ไม่สามารถผลิตข้าวจากนาได้ ควรที่จะมีสิทธิขึ้นไปทำไร่และตัดไม้ขาย เพื่อจุดประสงค์หลักคือ ให้มีข้าวบริโภคในครัวเรือน กลุ่มผู้นำทางการเห็นว่า ชาวนาจนที่อพยพกลับชุมชน ซึ่งได้ขึ้นไปทำไร่ในป่าต้นน้ำนั้น สามารถทำได้โดยไม่เป็นการละเมิดกฎเกณฑ์ชุมชนแต่อย่างใด ทั้งนี้ผู้นำทางการได้อ้างว่าการทำไร่ของชาวบ้านนั้น ได้ทำในพื้นที่ป่าที่จำแนกเป็นป่าใช้สอยกลุ่มผู้นำทางการได้จำแนกออกจากเขตป่าอนุรักษ์แล้ว ผู้นำทางการได้ให้เหตุผลในการอนุญาตให้ชาวนาจนขึ้นไปทำไร่ว่า “เรา (กลุ่มผู้นำทางการ) กันพื้นที่ป่าต้นน้ำออกไปแล้ว ถ้าทำไร่ในป่าใช้สอยถือว่าไม่ผิด ขอเพียงเขา (ชาวนาที่ขึ้นไปทำไร่) ทำแนวกันไฟเท่านั้น... คนมันไม่มีนาถ้าไม่ทำอะไรจะไปทำอะไรกัน”

ในกรณีแรงงานอพยพกลับชุมชนเข้าไปตัดไม้ นั้น ผู้นำทางการถือว่าเป็นสิทธิในการใช้แรงงานเพื่อการยังชีพเช่นเดียวกัน ผู้นำทางการได้กล่าวว่า “ตัดไม้ขายในบ้านเราไม่เป็นปัญหา ถือว่ายังซื้อในบ้านขายในบ้าน ป่าจะยังพออยู่ แต่ห้ามทำออกขายนอกหมู่บ้าน” โดยผู้นำทางการให้เหตุผลว่าคนกลุ่มนี้ตัดไม้เพื่อการยังชีพเท่านั้น ถ้าไม่ตัดไม้เขาจะอยู่อย่างไร จะเอาข้าวที่ไหนมากิน คนในบ้านไม่ไถรวายเหมือนกัน บางคนก็ข้าวสารกรอกหม้อไปวัน ๆ ขายแล้วเขาก็ซื้อข้าวกิน”

ซึ่งในเรื่องนี้ Scott ได้อธิบายว่าในวัฒนธรรมของชาวนานั้น จะมีหลักที่ยึดถือกันมากอยู่ 2 ประการ คือ ประการแรกสิทธิในการยังชีพ (right to subsistence) และประการที่สอง การเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน (norm of reciprocity) หลักทั้ง 2 ประการนี้เป็นเสมือนบรรทัดฐานดีจะต้องเกื้อกูลผู้ตกทุกข์ได้ยาก อาจเป็นการเรียกร้องให้ผู้มีฐานะมั่นคงกว่าช่วยเหลือในยามตกทุกข์ได้ยาก (Scott : 1967)

จากแนวคิดของ Scott ทำให้เห็นว่าสิทธิของปัจเจกบุคคลของผู้นำทางการ วางอยู่บนพื้นฐานสิทธิในการยังชีพของกลุ่มชาวนาจน ซึ่งสิทธิจะมีพอกินนี้ยังวางอยู่บนพื้นฐานของสิทธิการใช้ นั่นคือชาวนาจนมีสิทธิที่จะทำไร่หมุนเวียนซึ่งเป็นไปในลักษณะการครอบครอง ไม่ใช่การถือครองในฐานะกรรมสิทธิ์ของปัจเจกบุคคล ส่วนการตัดไม้ขายของกลุ่มชาวนาจนนั้น ผู้นำทางการได้เห็นว่าตั้งอยู่บนพื้นฐานของสิทธิอันเกิดจากการใช้แรงงาน ดังที่ผู้นำทางการได้สร้างกฎเกณฑ์ให้การตัดไม้ต้องใช้เลื่อยมือ ห้ามใช้เลื่อยยนต์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในการที่ชาวนารวยขึ้นไปทำไร่ในป่าต้นน้ำ เพื่อนำข้าวไร่มาบริโภคและนำข้าวหอมมะลิที่ทำนาดำไปขาย ผู้นำทางการก็ยังยึดหลักสิทธิการใช้ ที่เปิดโอกาสให้ผู้ที่มีแรงงานไม่ว่าจะเป็นคนรวยหรือคนจนในชุมชนสามารถบุกเบิกพื้นที่ไร่ได้อย่างเท่าเทียมกัน โดยผู้นำทางการเห็นว่าชาวนารวยสามารถเข้าไปทำไร่ได้ เพราะองค์กรชุมชนได้มีกฎเกณฑ์กำหนดให้พื้นที่บางแห่งของป่าต้นน้ำกลายเป็นป่าใช้สอยเป็นที่ทำไร่ในหมู่บ้าน การกระทำของชาวนารวยจึงไม่ได้เป็นการละเมิดกฎเกณฑ์ขององค์กรชุมชน ผู้นำทางการได้ให้เหตุผลในเรื่องนี้ว่า “เรา (กลุ่มผู้นำทางการ) ได้กำหนดไปแล้วว่าป่านี้ (บริเวณที่ชาวนารวยทำไร่) เป็นป่าใช้สอย ใครจะทำไร่ถ้าอยู่ที่นี้ (พื้นที่ป่าใช้สอย) ก็ทำได้

ตรงกันข้ามกับผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน เห็นว่าการทำไร่ของชาวนารวยเป็นการกระทำที่ละเมิดกฎเกณฑ์การใช้ป่าต้นน้ำของชุมชน เพราะนอกจากจะไม่เป็นไปเพื่อการยังชีพแล้วยังเป็นไปเพื่อการขาย ดังที่ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนได้ให้เหตุผลว่า “คนจนที่ขึ้นไปทำไร่ เรา (ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน) ยังต้องการให้ลงมา คนตัดไม้ขายก็เป็นคนจน เรายังต้องห้าม แต่นี้เป็นคนรวยมีพอกินแล้วยังโลภมาก ป่าต้นน้ำต้องรักษาไว้เป็นต้นน้ำ ไม่ใช่ใช้ทำไร่ ถ้าทำอย่างนี้กันทุกคนป่าก็ไม่มีเหลือ”

ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนจึงตีความสิทธิของแตกต่างออกไป โดยไม่ได้วางอยู่บนพื้นฐานคิดเรื่องสิทธิในการยังชีพ ดังจะเห็นได้จากที่ผู้นำกลุ่มนี้ไม่ต้องการให้ทั้งชาวนาจน ชาวนากลาง ชาวนารวย ทั้งที่อยู่ในชุมชนหรืออพยพแรงงานกลับชุมชนขึ้นไปทำไร่ในป่าต้นน้ำ แต่ต้องการให้แสวงหาทางออกอย่างอื่น คือเห็นว่าควรมีการจัดสรรพื้นที่ทำกินบริเวณป่าเก็บตอง (ซึ่งถูกยึดไปโดยกลุ่ม ชาวนารวย และชาวนา กลาง) มาให้ชาวนาจน กลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนจึงมองเห็นป่าต้นน้ำในฐานะพื้นที่ของชุมชน มิได้เป็นพื้นที่ของปัจเจกบุคคลใดบุคคลหนึ่งทั้งนั้น ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนจึงยึดหลักสิทธิชุมชนเป็นหลักสำคัญ และปฏิเสธสิทธิการใช้หรือสิทธิปัจเจกบุคคล

การตีความสิทธิที่แตกต่างกันนี้ยังอยู่บนพื้นฐานการตีความถาวรภาพหรือความยั่งยืนแตกต่างกันด้วย ซึ่งก่อให้เกิดการถกเถียงในประเด็นที่สอง ซึ่งกลุ่มผู้นำทางการและ กลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนมีความเห็นไม่ตรงกันคือ ประเด็นเรื่องความยั่งยืน กลุ่มผู้นำทางการได้อ้างถึงกฎเกณฑ์ป่าชุมชน ที่กลุ่มของตนได้ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัดจัดทำขึ้นในปี พ.ศ. 2538 โดยการจำแนกพื้นที่ป่าใช้สอยนั้นผู้นำทางการได้ขออนุญาตเจ้าหน้าที่ป่าจังหวัด เพื่อเข้าไปจำแนกป่าต้นน้ำออกเป็นป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย บริเวณที่จำแนกเป็นป่าใช้สอยนั้น กลุ่มผู้นำทางการถือว่าสามารถใช้ทำไร่ หรือตัดไม้มาปลูกสร้างบ้านเรือนได้ โดยชาวบ้านที่เข้าไปตัดไม้ก็ต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของชุมชน ที่ผู้นำทางการได้ร่วมมือกับรัฐกำหนดว่าการตัดไม้ต้องตัดในป่าใช้สอยเท่านั้น รวมทั้งห้ามมีการใช้เลื่อยยนต์ และต้องขายไม้เฉพาะในหมู่บ้าน ในประเด็นการขายไม้ในหมู่บ้านนั้นผู้นำทางการได้ให้เหตุผลว่า “ขายไม้ออกข้างนอกนี้ป่ามีเท่าไรมันก็หมด แต่ถ้าใช้กันในหมู่บ้านพอ (ชาวบ้าน) สร้างบ้านเสร็จก็ไม้รู้จะตัดไปขายให้ใครอีก” ผู้นำทางการจึงไม่ได้ปฏิเสธความยั่งยืนของระบบนิเวศน์ แต่ก็ให้ความสำคัญกับคนในหมู่บ้านว่าจะสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมั่นคงได้อย่างไรไปพร้อมๆกันด้วย

ขณะที่กลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนที่ไม่เห็นด้วยกับการจำแนกพื้นที่ป่าต้นน้ำของผู้นำทางการ โดยได้คัดค้านว่า “แต่ก่อน (ปี พ.ศ. 2531-2538) ป่าใช้สอยมันอยู่ใกล้ ๆ ใครจะทำไร่ก็อยู่ใกล้ ๆ แต่เดี๋ยวนี้ลึกเข้าไป เพราะพ่อหลวง (กลุ่มผู้นำทางการ) ไปให้ท้าย ไปแบ่งเขตป่าจะแบ่งเราก็ไม่ว่า แต่มัน (ป่าใช้สอย) ต้องน้อยกว่านี้ นี่ป่าใช้สอยเข้าไปเป็นกึ่ง (ประมาณครึ่งหนึ่งของป่าต้นน้ำ) ป่ามันกำลังฟื้นต้นไม้เท่าขาน่าเสียดาย” ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนยังไม่เห็นด้วยกับการขึ้นไปทำไร่ของกลุ่มชาวนาจนที่อพยพกลับชุมชน โดยให้เหตุผลว่า ป่าต้นน้ำเป็นป่าที่รักษาไว้เป็นต้นน้ำแม่หาร เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำประปาของหมู่บ้าน และใช้ในการทำนาดำ ดังคำกล่าวของผู้นำฝ่ายค้านที่ว่า “ป่านี้ (ป่าต้นน้ำ) คนหมดบ้านรักษาไว้เป็นป่าต้นน้ำ ให้น้ำทำนา... ใช้ทำประปาของหมู่บ้าน ป่ามันกำลังเขี้ยวกำลังจะเป็นป่าแก่ เพราะไม่มีใครขึ้นไปทำไร่มาหลายปี ที่มีอยู่เดิมแค่ 4 ครัวเรือน

แต่เดี๋ยวนี (เข้าไปทำไร่) เพิ่มขึ้น (19 ครวเรือน) ปาดันน้ำทั้งนั้น... ถ้าหมดไปแล้วจะเอาน้ำมาจากไหน... ปามันไม่ใช่จะใช้แค่คนรุ่นเรามันต้องถึงลูกถึงหลาน..."

ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนยังได้อ้างถึงประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านครั้งเมื่อกลุ่มของตนยังมีบทบาทในการจัดการป่าชุมชน ที่ได้ลดการทำไร่ในปาดันน้ำลงจนเหลือเพียง 2 ครวเรือนเท่านั้น รวมทั้งยังได้คัดค้านการใช้กฎเกณฑ์ที่ผู้นำทางการสร้างขึ้นมาใช้ด้วย ดังคำกล่าวที่ว่า "หมู่เขา (กลุ่มผู้นำทางการ) เข้า (ร่วม) กับเจ้าหน้าที่ออกกระเปียบมา บอกว่าเป็นกฎเกณฑ์การใช้ป่าชุมชนของทุกคน แต่กลับเขียนว่าให้ขึ้นไปทำไร่ได้ (ในป่าใช้สอย) มันมีอย่างไหน เอาปาดันไปทำไร่... แต่ก่อนบ้านเราก็ทำไร่กันมาก กว่าจะให้คนลงมาได้ไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ นี้อยู่ ๆ ไปอนุญาตเขา (ชาวบ้าน) ก็มีข้ออ้าง"

ประเด็นเรื่องถาวรภาพหรือความยั่งยืน ฉลาดชายและคณะได้ให้ความหมายว่า เป็นระบบการจัดการที่จะทำการผลิตต่อไปได้อย่างยั่งยืนยาวนาน ไม่ใช่ผลิตได้มาก แต่ผลผลิตขึ้น ๆ ลง ๆ แล้วท้ายที่สุด ดิน น้ำ ป่า เสื่อมโทรมจนใช้ทำการผลิตอะไรไม่ได้ (ฉลาดชายและคณะ, 2536) ในประเด็นนี้ผู้นำทั้งสองฝ่ายมีความเห็นแตกต่างกัน กล่าวคือกลุ่มผู้นำทางการนั้นเห็นว่าความยั่งยืนของปาดันน้ำนั้นจะอยู่ได้ชั่วลูกชั่วหลาน หากให้ปัจเจกบุคคลเข้าไปใช้ภายใต้กฎเกณฑ์ว่า ได้มีการจำแนกพื้นที่อนุรักษ์ไว้ครึ่งหนึ่งของปาดันน้ำทั้งหมด ป่าอนุรักษ์นี้ห้ามให้มีการใช้ทรัพยากรในป่าส่วนที่เป็นต้นทุน เช่น ห้ามทำไร่ ห้ามตัดไม้ เป็นต้น ส่วนป่าที่จำแนกเป็นป่าใช้สอยนั้นจำกัดว่าต้องเป็นสมาชิกในชุมชน โดยกำหนดลงไปว่า สมาชิกในชุมชนทั้งชาวนาจน ชาวนากลาง และชาวนารวย สามารถตัดไม้มาปลูกบ้านเรือนได้ด้วยแรงงานของตนเองหรือการเอาแรงงานเพื่อนบ้าน รวมทั้งสามารถซื้อขายไม้สักกันได้ (เฉพาะในหมู่บ้าน) เช่นเดียวกันกับการทำไร่ของชาวนาจนบนปาดันน้ำที่จำแนกเป็นป่าใช้สอย ที่ผู้นำไม่ได้เห็นว่าเป็นการละเมิดกฎเกณฑ์ขององค์กรชุมชน ผู้นำทางการจึงมองความยั่งยืนของปาดันน้ำอย่างเกี่ยวพันกับการยังชีพของชาวบ้าน

ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนยังเห็นว่า ความยั่งยืนของปาดันน้ำคือการลดพื้นที่ทำไร่ของชาวนาจนลง และห้ามให้มีการตัดไม้ขายในปาดันน้ำ รวมทั้งในการปลูกสร้างบ้านเรือนนั้นต้องมีการกำหนดปริมาณของไม้ และกำหนดด้วยว่าปัจเจกต้องใช้แรงงานของตนเองหรือการเอาแรงในการตัดไม้โดยห้ามมีการซื้อขายไม้ภายในหมู่บ้าน ในประเด็นเดียวกันนี้ ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนได้เห็นขัดแย้งกับผู้นำทางการ กล่าวคือไม่เห็นด้วยที่จะให้แรงงานอพยพกลับชุมชน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาวนากลางหรือชาวนาจนที่เข้าไปตัดต้นไม้ในปาดันน้ำมาขาย โดยให้เหตุผลในเรื่องนี้ว่า "หมู่เขากับมาตัดไม้ขาย เฉพาะคนที่ทำกันอยู่ก็พยายามจะห้ามจะลดอยู่แล้ว นี่กลับมาเพิ่มอีกมันไปกันใหญ่... มีคนตัดมากก็มีคนซื้อมาก ถ้าบ้าน (ครวเรือน) ไหนจะใช้ก็ให้เอาแรงกันมันก็ตัดน้อยลง

พ่อหลวงไม่ยอมสนใจ ใครจะตัดขายให้ใครก็ตามใจเขา มันถึงตัดขายกันมาก" ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนจึงเห็นว่า ชาวนาจนที่เข้าไปตัดไม้และทำไร่ว่าสามารถทำได้ แต่ก็ต้องการให้ลดจำนวนลง โดยให้เหตุผลว่า "ถ้าไม่มีคนมาเพิ่มใหม่คนทำไร่ก็ไม่มากแค่ 4 คน คนตัดไม้ขายก็แค่ 3-4 คน ยังพอทำได้ กล่าวโดยสรุป ประเด็นเรื่องความยั่งยืนเป็นสาเหตุให้ผู้นำทั้งสองฝ่ายเกิดความขัดแย้งกัน กล่าวคือขณะที่ผู้นำทางการให้ความสำคัญกับสิทธิพอจะมีกินของสมาชิกในชุมชน จึงให้ความสำคัญกับความยั่งยืนของป่าต้นน้ำน้อยลงไป ส่วนผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนนั้นให้ความสำคัญกับความยั่งยืนของป่าต้นน้ำ จึงพยายามหาทางออกให้สมาชิกชุมชนเพื่อจะมีพอกินพอใช้โดยวิธีการอื่น ๆ ที่ไม่พึ่งพาป่าต้นน้ำมากนัก

ข้อถกเถียงประการที่สามคือ ประเด็นความเป็นธรรม จากการที่กลุ่มผู้นำทางการให้ความสำคัญกับสิทธิในการยังชีพ จึงเห็นว่า การที่คนจนจะเข้าไปใช้พื้นที่ป่าต้นน้ำเพื่อการดำรงชีวิตอยู่นั้น ถือได้ว่าเป็นสิทธิอันชอบธรรมที่จะเปิดโอกาสให้คนจนที่มีความมั่นคงในชีวิต จึงสนับสนุนให้คนจนเข้าไปทำไร่หรือตัดไม้ขายได้ ภายใต้กฎเกณฑ์ซึ่งมีสมมติฐานว่า คนกับป่าอยู่ร่วมกันได้ ขณะที่กลุ่มผู้นำฝ่ายค้านเองกลับเห็นว่า ประเด็นเรื่องความเป็นธรรมมีความเกี่ยวข้องกับประเด็นเรื่องความยั่งยืนอย่างแยกไม่ออก ดังนั้น การอ้างสิทธิในการยังชีพจึงเป็นข้ออ้างที่ไม่ถูกต้อง ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนได้อ้างถึงประวัติศาสตร์ในช่วงปี 2535-2536 ที่กลุ่มของตนเคยคิดทำการแบ่งป่ากับตอที่เป็นหัวไร่ปลายนาของชาวนารวยให้ชาวนาจนกลุ่มนี้ทำกิน เพื่อลดการใช้พื้นที่ป่าต้นน้ำลง แต่กลับถูกผู้นำทางการและผู้อาวุธไล่คัดค้าน โดยกล่าวว่า "ถ้าครั้งที่แล้วแบ่งที่ทำกินให้หมู่เขา (ชาวนาจน) เดียวนี้ก็ไม่มีคนทำไร่แล้ว จะได้ห้ามทำไร่ไปเลย จะได้ไม่มีข้ออ้างว่าคนนั้นทำได้... คนนี้ทำไม่ได้..ถือไปเลยว่าเป็นไม่ให้ใครขึ้นไปทำไร่เลย"

ในประเด็นสุดท้าย เป็นเรื่องของอำนาจ ซึ่งทั้งผู้นำทางการกับผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนมีความเห็นตรงกันประการหนึ่งคือ อำนาจในการจัดการทรัพยากรต้องเป็นของชุมชน หรือเป็นอำนาจท้องถิ่น ซึ่งมีการยึดทั้งหลักจารีตประเพณีดั้งเดิมและกฎเกณฑ์ป่าชุมชนซึ่งสร้างขึ้นมามีใหม่ดังที่ไม่มีใครเห็นด้วยว่าให้มีการตัดไม้ขายแก่คนภายนอกชุมชน กลุ่มผู้นำทางการเองก็เห็นว่า แม้จะเป็นชาวนาจนก็ไม่สามารถขายไม้ ออกนอกชุมชนได้ เพราะเห็นว่าเป็นการละเมิดกฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน ดังที่ผู้นำทางการได้ให้เหตุผลว่า "ขายไม้ออกนี่ยอมกันไม่ได้ ระเบียบกำหนดไว้ว่าห้ามเอาไม้ ออกนอกหมู่บ้าน... คนในยังมีจะซื้อให้ขายให้คนใน... ป่าของบ้านแม่หารก็ให้เฉพาะคนแม่หารใช้... ให้คนนอกมาใช้ด้วย ป่าจะหมด ต้นไม้โตไม่ทัน" ซึ่งเป็นความเห็นที่สอดคล้องกันกับผู้นำป่าชุมชนที่กล่าวว่า "ในบ้านนี้มีคน (ชาวนาจนคนหนึ่ง) ...ขายข้างนอกราคามันแพงกว่า ขายในหมู่บ้าน ขายในหมู่บ้านยังพอทำนาทำอย่างนี้หลาย ๆ คนป่าอยู่ไม่ได้"

ในกรณีของนายวิศิษฐ์ ซึ่งเป็นชาวนาจน ไปทำไร่บริเวณใกล้ขุนน้ำในป่าต้นน้ำอยู่ก่อน การจัดจำแนกพื้นที่ป่าต้นน้ำกับป่าใช้สอยออกจากกัน เมื่อมีการประกาศกฎเกณฑ์ของชุมชนขึ้นมาว่า ห้ามทำไร่บริเวณใกล้แหล่งต้นน้ำ ผู้นำทางการจึงเห็นว่านายวิศิษฐ์ควรย้ายพื้นที่ไร่ซึ่งอยู่ในเขตป่าต้นน้ำ ให้มาอยู่ในบริเวณป่าใช้สอยใกล้หมู่บ้านแทน กรณีนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า การจัดการพื้นที่ป่าต้นน้ำนั้น อำนาจท้องถิ่นสามารถดูแลให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่อยู่ภายใต้แนวคิดสิทธิชุมชนได้

อย่างไรก็ตาม แม้จะเห็นว่า ผู้ที่ตัดสินใจใคร่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าต้นน้ำในลักษณะใดได้นั้น เป็นอำนาจของชุมชน แต่ทั้งกลุ่มผู้นำทางการและกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนก็ยังมีความแตกต่างกันในรายละเอียด โดยผู้นำทางการเห็นว่า การเข้าไปตัดหรือซื้อไม้มาปลูกสร้างบ้านเรือน เป็นสิ่งที่กระทำไม่ได้หากอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ แต่มีข้อแม้ว่าการตัดไม้ต้องตัดในป่าใช้สอยเท่านั้น และต้องมาแจ้งกับคณะกรรมการก่อนจะตัด 5 วัน โดยต้องบอกจุดประสงค์การใช้ไม้ ชนิดไม้ และสถานที่ที่จะตัดไม้ด้วย หากไม่มาแจ้งกับคณะกรรมการหรือปฏิบัติไม่ตรงกับที่แจ้งไว้ คณะกรรมการจะไม่รับผิดชอบใด ๆ เช่น กรณีศึกษาของนายอาทิตย์ ชาวนารวย ที่เป็นคนโสด แต่ต้องการปลูกบ้านจึงได้มาขอไม้กับกลุ่มผู้นำทางการ และได้รับการอนุญาตให้ปลูกบ้านได้ โดยนายอาทิตย์ได้ใช้ทั้งแรงงานตนเองตัดไม้ และยังได้ซื้อไม้มาเพิ่มอีกด้วย

แต่ในกรณีของนายอาทิตย์นี้ ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนกลับไม่เห็นด้วยที่ผู้นำทางการอนุญาตให้นายอาทิตย์ปลูกสร้างบ้าน ผู้นำฝ่ายค้านเห็นว่า การกระทำของนายอาทิตย์นั้นขัดกับหลักจารีตดั้งเดิมของชาวปกากะญอ ที่มีประเพณีว่า คนโสดไม่มีความจำเป็นที่จะต้องสร้างบ้านใหม่ นอกจากนี้นายอาทิตย์ยังได้ซื้อไม้มาเพิ่มเติม ถึงแม้ว่าจะใช้แรงงานของตนตัดไม้ด้วยก็ตาม โดยผู้นำฝ่ายค้านเห็นว่าชาวบ้านที่จะปลูกสร้างบ้าน ต้องตัดไม้ด้วยแรงงานของตนเองหรือมีการเอาแรงกันเท่านั้น นอกจากนี้ยังได้คัดค้านว่านายอาทิตย์ใช้เสائبานใหญ่มากเกินไปเกินความจำเป็น การปลูกสร้างบ้านเรือนจึงควรจะใช้แรงงานของผู้ที่จะปลูกหรือเอาแรงกับเพื่อนบ้าน ห้ามซื้อขายไม้ และต้องมีการจำกัดปริมาณไม้ที่จะนำมาปลูกสร้างบ้าน เนื่องจากการปลูกบ้านนั้นมักนิยมปลูกบ้านที่ดูสวยงามและมั่นคงมากขึ้นตามกระแสบริโภคนิยม ทำให้อาจจะต้องใช้ไม้ในปริมาณที่มากเกินไป จนเกิดผลกระทบต่อความยั่งยืนของระบบนิเวศนี้ได้ ดังที่ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน ได้แสดงความเห็นไว้ว่า “มันต้องตกลงกันก่อนว่า จะให้ใช้เสائبานเท่าใด กี่ต้น ฝาได้กี่ต้น เดียวนี้คนแม่หาดตัดไม้มาสร้างบ้านมาก บ้านก็หลังใหญ่กว่าแต่ก่อน เริ่มมีเสائبานใหญ่ ๆ เหมือนเมืองแพร่ ถ้าไม่มีการกำหนดอย่างนี้ไม่หมดป่า ไม่ปีกก็เหมือนกัน (ไม้ที่เลื่อยเป็นแผ่นแรกและแผ่นสุดท้ายด้านหนึ่งจึงโค้งไปตามรูปต้นไม้) ต้องเอามาใช้ด้วยจะใช้ทำครวไฟ หลังบ้านก็แล้วแต่เขา หิงไปเปล่า ๆ น่าเสียดาย... มันก็เป็นไม้สักเหมือนกัน”

กล่าวโดยสรุปก็คือ การตีความกฎเกณฑ์ที่แตกต่างกันในการจัดการพื้นที่ป่าต้นน้ำของผู้นำทางการกับผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน ได้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างในการตีความกฎเกณฑ์ในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้คือ ประเด็นเรื่องสิทธิ กลุ่มผู้นำทางการให้ความสำคัญกับสิทธิในการยังชีพและสิทธิในการใช้แรงงานของตนเอง ขณะที่กลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนกลับให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนมากกว่า ประเด็นที่สองคือเรื่องความยั่งยืน กลุ่มผู้นำทางการเห็นว่า สิทธิในการยังชีพมีความสำคัญมากกว่าความยั่งยืน แต่กลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนเห็นว่า ความยั่งยืนมีความสำคัญกว่าสิทธิในการยังชีพ ประเด็นที่สาม ความเป็นธรรม กลุ่มผู้นำทางการเห็นว่า สิทธิในการยังชีพในการเข้าไปใช้พื้นที่ป่าต้นน้ำคือการสร้างความเป็นธรรมให้กับกลุ่มชาวนาจน แต่ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนกลับโต้แย้งว่า สิทธิในการยังชีพเป็นข้ออ้างเพื่อเข้าถึงทรัพยากรในป่าต้นน้ำ ไม่ใช่ความเป็นธรรม ส่วนประเด็นสุดท้าย คือเรื่องอำนาจ ผู้นำทั้งสองฝ่ายเห็นพ้องว่า อำนาจในการจัดการป่าต้นน้ำควรเป็นอำนาจท้องถิ่น ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง แต่อย่างไรก็ตาม อำนาจท้องถิ่นยังไม่มีความเป็นเอกภาพ กลุ่มผู้นำทางการได้เปิดโอกาสให้คนในหมู่บ้านเข้าไปใช้พื้นที่ป่าต้นน้ำในการทำไร่และตัดไม้เพื่อขายในชุมชนได้ ขณะที่กลุ่มผู้นำฝ่ายค้านกลับไม่ต้องการให้ปัจเจกบุคคลใดๆ เข้าไปทำกิจกรรมในป่าต้นน้ำเลย

4.3 ความขัดแย้งในการตีความกฎเกณฑ์ระหว่างชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ

เมื่อเกิดแรงกดดันให้ชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ต้องการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำมากขึ้นนั้น ไม่แต่เพียงจะทำให้ผู้นำชุมชนเกิดความขัดแย้งกันเท่านั้น แต่ยังทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาวบ้านอีกด้วย ความขัดแย้งดังกล่าวเกิดจากการตีความกฎเกณฑ์การใช้ป่าต้นน้ำที่แตกต่างกัน เมื่อวิเคราะห์แล้ว พบว่ามีประเด็นของการถกเถียงที่สำคัญดังต่อไปนี้

ประเด็นแรกคือ ประเด็นเรื่องสิทธิ ชาวนาจน ที่อพยพแรงงานกลับสู่ชุมชน และชาวนาจนที่อาศัยอยู่ในชุมชน ซึ่งขึ้นไปทำไร่และตัดไม้ในป่าต้นน้ำ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้มีข้าวบริโภค นั้น ได้อ้างหลักสิทธิในการยังชีพ (right to subsistence) ดังเช่นกรณีของนายวิศิษฐ์ ชาวนาจนที่ได้ขึ้นไปทำไร่ในป่าต้นน้ำซึ่งอ้างถึงหลักการดังกล่าวว่า “คนจนทำไร่ก็เพื่อจะมีข้าวกิน ไม่ให้ทำไร่แล้วจะเอาอะไรมากิน ทำไร่แล้วไม่เคยเห็นใครรวย ไม่มีใคร (ทำไร่แล้ว) ได้ขายข้าว จะทำอะไรให้มีข้าวพอกินก็ยากเต็มที และกรณีของนายชัชวาล ชาวนาจนที่อพยพแรงงานกลับสู่ชุมชน แล้วได้ขึ้นไปทำไร่ในป่าต้นน้ำ ก็ได้กล่าวในทำนองเดียวกันว่า “ผมทำไร่เพื่อจะได้ข้าวมากิน ไม่ได้เอาไว้อขาย...” การอ้างหลักสิทธิในการยังชีพของชาวนาจนนี้มีความสอดคล้องกับผู้นำทางการ ซึ่งได้ใช้หลักการเดียวกันอนุญาตให้ชาวนาทั้ง 2 กลุ่ม ขึ้นไปทำไร่และตัดไม้ในป่าต้นน้ำ

ชาวนาจนกลุ่มดังกล่าวนี้ยังได้อ้างหลักสิทธิของคนจน ซึ่งหมายความว่าคนจนควรได้รับสิทธิเข้าไปตัดไม้และทำไร่ในป่าต้นน้ำ มากกว่าคนรวย ในประเด็นนี้ Scott ได้อธิบายว่าชาวบ้านนั้นมีศักยภาพที่จะหยิบใช้หรือตีความ ระเบียบของระบบคุณค่า (Normative order) ที่มีอยู่ในสังคมนั้น ๆ เช่น ชาวนาจควรต้องอุปถัมภ์ชาวนาจน ชาวนาจนต้องตอบแทนบุญคุณด้วยการใช้แรงงานให้ชาวนาจ เป็นต้น Scott ได้ใช้การอธิบายนี้คัดค้านความคิดแบบ Parsonian ที่มองระเบียบของระบบคุณค่าว่าเป็นเสมือนพิมพ์เขียวที่เป็นตัวกำหนดให้ชาวนาต้องปฏิบัติตาม ในทางตรงกันข้ามกลับมองว่า ระเบียบของระบบคุณค่าเป็นวัตถุดิบ (raw material) ขณะเดียวกันเขาเห็นว่าชาวนาเป็นปัจเจกบุคคลที่ทำอะไรตามความนึกคิดของตน (Agency) ดังนั้นชาวนาจนจึงสามารถหยิบใช้ และตีความระเบียบของระบบคุณค่าที่มีอยู่ในสังคมเพื่อจะต่อรองกับชาวนาจ ในการอ้างหลักสิทธิของคนจน (Scott : 1985)

ชาวนาจนนั้นได้อ้างว่าตนเป็นคนจน เป็นผู้อ่อนแอจึงสมควรจะได้รับสิทธิในการเข้าไปใช้ป่าต้นน้ำ นับเป็นการใช้ระเบียบของระบบคุณค่าในสังคม มาต่อรองกับชาวนาจและผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน ซึ่งไม่เห็นด้วยกับเข้าไปตัดไม้และทำไร่ของกลุ่มตน เช่นกรณีของนายองอาจ ชาวนาจน ที่ตัดไม้ขายภายในชุมชน ซึ่งได้หยิบใช้หลักสิทธิของคนจนว่า “เรามั่นคนดึก (คนจน) หมู เป็น (หมายถึงชาวนาจ และกลุ่มผู้นำชุมชน) มีที่นา มีที่ดินมาก ต้องเห็นอกเห็นใจเราบ้าง” หรือกรณีนายพนา ชาวนาจนที่อพยพกลับชุมชน และได้ขึ้นไปตัดไม้ในป่าต้นน้ำขาย ที่ได้หยิบใช้หลักการเดียวกันโดยกล่าวว่า “คนมีที่นา (ชาวนาจ) ต้องเอ็นดูคนไม่มีนาบ้าง ไม่ให้ตัดไม้แล้วจะให้ไปทำอะไร”

ขณะเดียวกันชาวนาจนยังได้สร้างความชอบธรรมในการเข้าไปใช้ป่าต้นน้ำ โดยอ้างหลักสิทธิจากการใช้แรงงาน ซึ่งหมายความว่าผู้ที่ใช้แรงงานของตนในการผลิตนั้น ย่อมเป็นผู้รับผลตอบแทนจากการใช้แรงงานของตนนั้น ดังเช่นกรณีของนายองอาจ ชาวนาจน ซึ่งได้ตัดไม้ขายในชุมชน ได้กล่าวอ้างโดยใช้หลักการนี้ว่า “การตัดไม้ขายไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ ไม้ 20 แผ่นใช้เวลาเป็นเดือน ... เลื่อยไม้ต้องใช้เลื่อยมือ ไม่ได้ใช้เลื่อยยนต์” แลกรณีของนายรัตน์ ชาวนาจน ที่อพยพแรงงานกลับสู่ชุมชน ซึ่งได้กลับมาตัดไม้ขายก็ได้อ้างหลักการเดียวกัน ดังคำกล่าวที่ว่า “เลื่อยไม้ขายเหมือนขายเห็ด ต้องเหนื่อยกว่าจะได้มาแต่ละแผ่น... จะได้เงินมาแต่ละบาท”

นอกจากชาวนาจนจะได้อ้างสิทธิในหลายลักษณะแล้ว ยังได้หยิบสิทธิตามจารีตประเพณีของหมู่บ้านมาสร้างความชอบธรรมให้ตนเองสามารถเข้าไปใช้ป่าต้นน้ำได้มากขึ้น โดยชาวนาจนได้ตีความว่า การทำไร่เป็นประเพณีของชาวปกาเกอญอ ที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคนแล้ว และเป็นระบบการผลิตที่สำคัญที่ทำให้ชาติพันธุ์ของตนเอง อยู่รอดมาได้จนถึงทุกวันนี้

ดังนั้นการทำให้ของชาวนาจนในปัจจุบันจึงไม่เป็นเรื่องควรถูกตำหนิจากสมาชิกในชุมชนแต่อย่างใด ดังที่นายขวัญชัย ชาวนาจน ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ว่า “การทำให้เป็นประเพณีของชาวปกาเกอญอ เกิดมาก็เห็นพ่อแม่ทำไร่ ตนเป็นเด็กเราไปทำกับพ่อแม่ เป็นคนขึ้นมาได้เพราะกินข้าวไร่ คนบ้านแม่หารคนไหนบ้างไม่เคยขึ้นไปทำไร่ ไม่มีไร่ก็ไม่มีปกาเกอญอ” หรือนายวีระ ชาวนาจน ที่อพยพแรงงานกลับสู่ชุมชน ก็ได้กล่าวในทำนองเดียวกันว่า “คนบ้านแม่หารแล้ว ทำไร่มานานแล้ว เกิดมาผมก็รู้จักไร่ คนหมู่บ้าน (ชาวนารวย และกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน) เขาก็เคยทำไร่มาก่อน เป็นคนขึ้นมาได้เพราะข้าวไร่ทั้งนั้น”

นอกจากนี้ ชาวนาจนที่ขึ้นไปทำไร่ในป่าต้นน้ำ ยังได้อ้างสิทธิจากกฎเกณฑ์ป่าชุมชนที่ผู้นำทางการได้ร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัดที่เขียนขึ้นมาอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งตามกฎหมายเกณฑ์นั้นไม่ได้ห้ามการทำไร่ในป่าต้นน้ำ แต่กำหนดว่าพื้นที่ไร่ต้องอยู่ในบริเวณที่จำแนกเป็นป่าใช้สอย และต้องห่างจากลำห้วยอย่างน้อย 10 เมตร รวมทั้งในการเผาไร่ต้องทำแนวกันไฟกว้าง 4 เมตร ในป่าต้นน้ำ โดยไม่ได้กำหนดว่าใครมีสิทธิขึ้นไปทำไร่ ดังนั้นกฎหมายนี้จึงเอื้ออำนวยต่อการหยิบมาใช้อ้างเพื่อสร้างความชอบธรรมของชาวนาทุกกลุ่มในชุมชน ชาวนาจนเองก็ได้อ้างกฎหมายนี้และปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัด ทั้งนี้เพื่อจะใช้ต่อรองกับผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนและชาวนารวยซึ่งไม่เห็นด้วยกับการทำไร่ในป่าต้นน้ำ ดังเช่นกรณีของนายวิศิษฐ์ ชาวนาจนที่ได้อ้างกฎหมายของผู้นำทางการ และได้ย้ายพื้นที่ทำไร่ที่ตนเคยครอบครองมานานถึง 15 ปี จากบริเวณต้นน้ำที่ผู้นำทางการได้จำแนกเป็นป่าอนุรักษ์ และพื้นที่ไร่ที่อยู่ติดกับลำห้วยมาอยู่ในบริเวณป่าที่จัดจำแนกเป็นป่าใช้สอย แม้ว่าพื้นที่ทำไร่ใหม่นี้จะให้ผลผลิตน้อยกว่าที่เดิมก็ตาม ทั้งนี้ นายวิศิษฐ์ได้อ้างเหตุผลว่า “เรา (นายวิศิษฐ์) ทำตามกฎหมายของหมู่บ้าน... ทำไร่ในพื้นที่ที่กำหนด... ยอมเลิกทำไร่ในพื้นที่ที่ห้าม คนมีนา (ชาวนารวย) จะมาว่าอะไรไม่ได้ คนมีนาอยากมีป่า แต่คนทำไร่อยากมีข้าวกิน”

นอกจากชาวนาจนซึ่งอาศัยหลักสิทธิต่างๆ เพื่ออ้างความชอบธรรมในการขึ้นไปทำไร่และตัดต้นไม้ในพื้นที่ป่าต้นน้ำ กลุ่มชาวนากลางและชาวนารวยเองก็ได้อ้างสิทธิของตนในพื้นที่ป่าต้นน้ำเช่นเดียวกัน แม้ว่าชาวนารวยซึ่งสามารถผลิตข้าวเพียงพอบริโภคในครัวเรือน ก็ได้ตีความและหยิบใช้สิทธิตามกฎหมายเกณฑ์ป่าชุมชนเพื่ออ้างสิทธิของการใช้แรงงานของตนเอง ว่าใครก็ตามที่เข้าไปบุกเบิกจับจองพื้นที่ใดที่ยังไม่มีใครเป็นเจ้าของ ก็ย่อมมีสิทธิเหนือพื้นที่นั้น สามารถเข้าไปทำไร่ได้

การตีความของชาวนารวยกลุ่มดังกล่าว ได้สร้างความขัดแย้งกับกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนและชาวนารวยอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งก็ได้ยึดหลัก สิทธิตามกฎหมายเกณฑ์ป่าชุมชน โดยตีความว่า

การขึ้นไปทำไร่ในป่าต้นน้ำผิวดินกฎเกณฑ์ที่ใช้จัดการป่าชุมชน มีการกำหนดกฎเกณฑ์อย่างเป็นลายลักษณ์อักษรโดยผู้นำทางการ กฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้ได้ห้ามไม่ให้ชาวบ้านขึ้นไปทำไร่ในป่าต้นน้ำกรณีของนายสุพจน์ ขาวนารวย ที่อยู่ในกลุ่มผู้นำทางการ ซึ่งได้ทำไร่ในป่าต้นน้ำได้อ้างกฎเกณฑ์ดังกล่าวว่า "เราได้แบ่งป่าอนุรักษ์ออกไปแล้ว ที่เหลือเป็นป่าใช้สอย... ป่าใช้สอยนี้ใช้ทำอะไรได้ ตัดไม้ได้" การผลิตเพื่อขายที่ชาวบ้านกลุ่มนี้ได้กระทำ ได้สร้างความขัดแย้งในกลุ่มชาวบ้านเป็นอย่างมาก เพราะกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านและกลุ่มขาวนารวย ที่ไม่เห็นด้วยกับการทำไร่ในป่าต้นน้ำนั้น ได้ตีความว่าป่าต้นน้ำนั้นไม่ควรนำมาใช้สำหรับการผลิต ไม่ว่าจะเป็นการผลิตเพื่อยังชีพหรือเพื่อขายก็ตาม ขณะที่กลุ่มผู้นำทางการเห็นว่าป่าต้นน้ำนั้นควรใช้ผลิตเพื่อการยังชีพเท่านั้น แต่ไม่ควรนำมาใช้ในการผลิตเพื่อขาย ดังที่ผู้นำทางการได้กล่าวยืนยันว่า "สุพจน์มันมีข้าวพอกินแล้ว ที่ไร่เอาไว้ให้คนจน คนไม่มีข้าวกินทำไม่ได้ให้คนรวยทำ"

ความขัดแย้งจากการอ้างสิทธิจากหลายกฎเกณฑ์ขึ้นในชุมชน และชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ได้เลือกหยิบใช้กฎเกณฑ์ทั้งที่เป็นกฎตามจารีตประเพณีดั้งเดิม กฎเกณฑ์ป่าชุมชนทั้งที่เป็นกฎเกณฑ์เดิมและกฎที่สร้างขึ้นใหม่ ทั้งนี้เพื่อเอื้อประโยชน์ให้กับตนเองสามารถเข้าถึงป่าต้นน้ำได้มากขึ้น ความขัดแย้งที่เกิดจากการอ้างสิทธิจากหลายกฎเกณฑ์ (legal Pluralism) นี้สอดคล้องกับงานศึกษาของ Wiber ที่พบว่าในบริบทของสังคมที่อำนาจรัฐได้ขยายตัวออกกฎหมาย ได้ส่งผลให้เกิดการซ้อนทับของกฎหมายกับประเพณีที่มีอยู่ก่อนแล้ว หรือกฎหมายที่รัฐกำหนดขึ้นใหม่ อย่างไรก็ตามแม้ในกรณีการทำไร่ของหมู่บ้านแม่หารนั้น รัฐจะไม่ได้กำหนดเป็นตัวแทนกฎหมายอนุญาตให้มีการทำไร่ในป่าต้นน้ำได้โดยตรง แต่เจ้าหน้าที่รัฐ (เจ้าหน้าที่ป่าไม้) ก็ได้ร่วมมือกับผู้นำทางการสร้างกฎเกณฑ์ที่ยอมรับการทำไร่ขึ้น ทำให้เกิดกฎเกณฑ์ที่มีลักษณะเป็นทางการขึ้นซ้อนทับกับกฎเกณฑ์เดิมที่ไม่มีลักษณะเป็นประเพณี อย่างไรก็ตาม Wiber ชี้ว่า Legal Pluralism จะทำให้เกิด "หน่ออ่อนของโครงสร้างใหม่" (Emerging Structure) เพราะชุมชนจะค้นหาหนทางสังคมใหม่ ๆ มาควบคุมทรัพยากร นอกจากนี้ Wiber ยังเสนอว่าภาวะที่เกิดการอ้างสิทธิจากหลายกฎเกณฑ์ นี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาส ที่จะสามารถอ้างสิทธิจากกฎเกณฑ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาและช่วงประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน ซึ่งจะทำให้ผู้ด้อยโอกาสสามารถต่อรองให้ตนมีสิทธิเข้าถึงทรัพยากรได้มากขึ้น

ประเด็นต่อมาที่มีการตีความถกเถียงกันระหว่างกลุ่มชาวนาต่าง ๆ คือประเด็นเรื่องความยั่งยืน ซึ่งในพื้นที่ป่าต้นน้ำประเด็นนี้มีความสำคัญกว่าป่าเก็บตอง เพราะถือเป็นเขตสำหรับการอนุรักษ์มากกว่าเป็นพื้นที่สำหรับใช้สอย ประเด็นความยั่งยืน จึงเป็นเรื่องที่กลุ่มชาวนาจน ชาวากลาง ขาวนารวย ที่ขึ้นไปใช้ป่าต้นน้ำในการทำไร่และตัดไม้ขาย ค่อนข้างให้ความสำคัญมาก

กว่าพื้นที่ป่าเก็บตอง แต่อย่างไรก็ตาม กลุ่มชาวนาจนเห็นว่า การที่พวกเขาไปใช้พื้นที่ป่าต้นน้ำเพื่อการยังชีพนั้นเป็นทางเลือกเดียวที่เหลืออยู่ เนื่องจากไม่สามารถแสวงหาพื้นที่อื่นใดที่จะใช้ยังชีพได้อีกแล้ว จึงเห็นว่า พวกเขาควรมีสิทธิในการยังชีพเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับชีวิตเสียก่อน แต่กลุ่มชาวนาจนก็ยังคงทำไร่และตัดไม้เฉพาะในเขตพื้นที่ที่กฎเกณฑ์ป่าชุมชนระบุว่าพื้นที่ป่าใช้สอยเท่านั้น แต่ไม่ได้เข้าไปทำในเขตพื้นที่ที่ระบุว่าป่าต้นน้ำแต่อย่างใด

อย่างไรก็ตาม ประเด็นความยั่งยืน กลับกลายเป็นประเด็นที่สำคัญในการกีดกันไม่ให้ใครไปบุกรุกแผ้วถางได้ ดังที่กลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน และชาวนารวยอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งได้อ้างกฎเกณฑ์เดิมที่กลุ่มตนสร้างขึ้นมาได้แย้ง พร้อมกันนั้นก็ใช้ประเด็นเรื่องความยั่งยืนของป่าต้นน้ำมาถกเถียงด้วย

ในประเด็นนี้กลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนได้เห็นว่า การจัดการป่าต้นน้ำนั้นควรมีจุดมุ่งหมายหลักคือ สงวนไว้เป็นต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน มากกว่าจะนำมาใช้ผลิตเพื่อการยังชีพ ดังผู้นำกลุ่มนี้เห็นว่าความยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้นั้น ต้องมีการลดพื้นที่ทำไร่ โดยเสนอว่าให้ชาวนารวยที่ยึดครองพื้นที่ป่าเก็บตอง ได้คืนพื้นที่ป่ามาให้มาให้กับกลุ่มของตนจัดสรร เพื่อจะแบ่งปันให้ชาวนาจนได้ใช้เป็นที่ทำกินแทนการขึ้นไปทำไร่ในป่าต้นน้ำ ส่วนการตัดไม้ในป่าต้นน้ำนั้นมาขายนั้น ผู้นำกลุ่มนี้เสนอว่าให้มีการกำหนดกฎเกณฑ์ใหม่ออกมาเพื่อห้ามการขายไม้ในชุมชน ส่วนการนำไม้มาสร้างบ้านเรือนนั้น กลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนเสนอว่าให้มีการจำกัดจำนวน ขนาดของไม้ที่จะนำมาใช้ และในการตัดไม้มาใช้นั้นต้องใช้แรงงานของตนเอง หรือการเอาแรงกับเพื่อนบ้านเท่านั้น ห้ามมีการซื้อไม้มาเพิ่มเติม

ประเด็นความยั่งยืนนี้ สำหรับกลุ่มชาวนารวย ได้มีความเห็นสอดคล้องกับผู้นำฝ่ายค้านบางประการคือ เห็นว่าไม่ควรให้มีการทำไร่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำ เพราะความยั่งยืนของป่าต้นน้ำจะเกิดขึ้นไม่ได้ หากชาวนาจนยังคงเข้าไปทำไร่ ชาวนารวยจึงเสนอให้มีการออกกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อจำกัดพื้นที่ทำไร่ให้น้อยลง ขณะเดียวกันก็หยิบใช้กฎเกณฑ์ป่าชุมชนเดิมที่กลุ่มผู้นำป่าชุมชนได้ห้ามการทำไร่ มากีดกันสิทธิของชาวนาจนที่ได้ขึ้นไปทำไร่ในป่าต้นน้ำ อย่างไรก็ตาม ชาวนารวยก็เห็นขัดแย้งกับผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน ที่จะจำกัดจำนวน ขนาดของไม้ที่จะนำมาใช้ปลูกสร้างบ้าน รวมทั้งยังไม่เห็นด้วยที่จะมีการห้ามซื้อขายไม้ในชุมชนด้วย ทั้งนี้ชาวนารวยเห็นว่าการตัดไม้ในป่าต้นน้ำมาปลูกสร้างบ้านไม่กระทบกระเทือนต่อความยั่งยืน ป่าต้นน้ำจะสามารถใช้ถึงคนรุ่นลูกหลาน หากจำกัดว่าไม้ที่ตัดจากป่าต้นน้ำต้องใช้ในบ้านแม่หารเท่านั้น ดังเช่นกรณีของนายชุมพล ชาวนารวย ที่ใช้ไม้ในป่าต้นน้ำมาปลูกสร้างบ้านได้สะท้อนเรื่องนี้ว่า “จะไปตัดเอง หรือซื้อของคนอื่น ถ้าใช้แค่ในบ้านแม่หารไปขายไม้ออกข้างนอก อย่างใดเสียไม้จะไม่หมดป่า” ซึ่งความเห็นเรื่อง

ความยั่งยืนการตัดไม้ในป่าต้นน้ำของชาวนาจนนี้ เป็นไปในทำนองเดียวกับผู้นำทางการ ที่เห็นว่าการตัดไม้ขายในหมู่บ้านสามารถกระทำได้ และการปลูกสร้างบ้านเรือนก็ไม่ได้กำหนดปริมาณหรือจำนวนของไม้ด้วย ในทางปฏิบัติชาวนารวยจึงได้หยิบใช้กฎเกณฑ์ป่าชุมชน ที่กำหนดโดยกลุ่มผู้นำทางการมาอ้างสิทธิของตนเพื่อเข้าไปตัดไม้ในป่าต้นน้ำ

อย่างไรก็ตามชาวบ้าน และกลุ่มผู้นำชาวบ้านทั้ง 2 กลุ่ม ก็ได้ใช้ประเด็นความยั่งยืนนี้ ได้ตอบกับชาวนาจน ที่ตัดไม้ขายออกนอกชุมชน ที่แม้จะตัดไม้ขายโดยมีจุดประสงค์หลักคือ ชื้อข้าวเพื่อบริโภคก็ตาม แต่ผู้นำทางการก็ตีความว่าการกระทำดังกล่าวว่า เป็นการทำผิดกฎเกณฑ์การดูแลรักษาป่าของชุมชน ดังจะเห็นได้จากกรณีของนายธีระ ชาวนาจนที่ได้แกะฝาบ้านของตนแล้วแบกไปขายให้ชาวบ้านบ้านป่าหมาก ระหว่างทางนั้นได้มีชาวบ้านคนหนึ่งเห็น และเข้ามาแจ้งกับผู้นำทางการ ผู้นำทางการจึงได้ยึดไม้ของนายธีระไว้ จากกรณีนี้ที่กล่าวไปนี้ผู้นำทางการได้ให้เหตุผลโดยอ้างความยั่งยืนของป่าต้นน้ำว่า "ถ้าปล่อยให้ขายไม้ออกนอกหมู่บ้าน ไม้ในป่ามีเท่าไรก็หมด ป่าจะฟื้นไม่ทัน" เหตุผลของผู้นำทางนั้นได้สอดคล้องกับผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนและชาวนารวย ที่ต่างก็เห็นว่า การขายไม้ออกนอกชุมชนจะทำให้ป่าต้นน้ำเสื่อมโทรมได้

ประเด็นต่อมาคือ ข้อถกเถียงในเรื่อง อำนาจท้องถิ่น แม้ว่าจะมีการตีความกฎเกณฑ์ในการใช้ป่าต้นน้ำต่างกัน แต่ประเด็นร่วมที่คนในชุมชนเห็นพ้องต้องกันคือ ปัญหาการจัดการทรัพยากรเป็นเรื่องภายในชุมชน ที่ชุมชนต้องเป็นผู้ดูแลรักษาและผู้จัดการแก้ไขความขัดแย้งในชุมชนด้วยตนเอง มากกว่าจะอาศัยกลไกแก้ไขปัญหามาจากภายนอกชุมชน

กรณีแรกที่ชี้ให้เห็นถึงอำนาจท้องถิ่นคือ การขึ้นไปทำไร่ของกลุ่มชาวนารวยจำนวน 3 ราย เพื่อทำการผลิตเพื่อขาย ซึ่งเมื่อวิเคราะห์โดยใช้แนวคิดของ Popkin ซึ่งเขาได้มองการตัดสินใจในระดับบุคคล โดยมีสมมุติฐานว่า เมื่อชาวนามีทางเลือกจำนวนหนึ่ง ก็จะเลือกกระทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์สูงสุด (อรรถประโยชน์สูงสุด) และจะคำนึงถึงความมั่นคงและสวัสดิการของตนเองหรือครอบครัวของตนก่อนสิ่งอื่น ซึ่งการกระทำ "อันมีเป้าหมาย" (rational) นี้ อาจขัดกับประโยชน์ส่วนรวมของหมู่บ้าน (Popkin:1979) จากแนวคิดนี้จะสามารถอธิบายการผลิตเพื่อขายของชาวนารวยกลุ่มนี้ได้ว่า ชาวนารวยกลุ่มนี้ได้ทำการเลือก โดยเลือกที่จะเก็บข้าวหอมมะลิไว้ขาย และเลือกที่จะเก็บข้าวไร่ไว้บริโภค ทั้งนี้เพราะการกระทำดังกล่าวให้ประโยชน์หรือกำไรสูงสุดกับชาวนารวย ทั้งนี้เพราะชาวนารวยได้เห็นแก่ความมั่นคงและความร่ำรวยของตนเองก่อน แม้ว่าการกระทำดังกล่าวจะขัดกับประโยชน์ของหมู่บ้านที่ต้องการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำไว้ก็ตาม แต่ว่าการอธิบายของ Popkin กลับไม่สามารถอธิบายได้เลยว่าในพื้นที่ป่าต้นน้ำของบ้านแม่หารนั้น ทำไมจึงมีชาวนารวยเพียง 3 ครอบครัวที่ต้องการผลประโยชน์สูงสุดตามที่ Popkin เสนอ ทำไมชาวนาส่วนใหญ่จึงเข้าไปใช้ป่าต้น

น้ำเพียงในระดับเพื่อการยังชีพ ปัญหานี้สามารถอธิบายได้โดยพิจารณาที่ความสัมพันธ์ทางอำนาจของคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ซึ่งจะทำให้ชาวนาไม่อาจตัดสินใจได้โดยอิสระ ดังเช่น ชาวนากลุ่มต่างๆที่เข้าไปใช้ปาดันน้ำนั้น ก็มีการโต้เถียง ตรวจสอบกันเอง ขณะเดียวกันในชุมชนยังมีกฎเกณฑ์และอำนาจประเพณีที่ทำหน้าที่ควบคุมจัดการการใช้ปาดันน้ำอยู่ รวมทั้งชาวนาก็ได้คำนึงถึงความยั่งยืนของปาดันน้ำ ที่ต้องใช้ไปจนชั่วลูกหลาน มากกว่าจะคำนึงถึงผลกำไรแต่เพียงอย่างเดียวดังที่ Popkin ได้ตั้งสมมุติฐาน

ประเด็นสำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงเรื่องอำนาจท้องถิ่นก็คือ การตีความเรื่องการตัดไม้ สำหรับชาวนาจนที่ตัดไม้ในปาดันน้ำ แล้วนำไปขายให้กับชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียงและชาวนารวย ที่ขึ้นไปทำไร่เพื่อเก็บข้าวไร่ไว้บริโภค เพื่อจะนำข้าวหอมมะลิจากการทำนาดำไปขายนั้น เป็นกลุ่มที่ถูกกล่าวหา นินทา และสร้างความไม่พอใจให้กับสมาชิกในชุมชนทุกกลุ่ม กล่าวคือ ชาวนาจนที่ตัดไม้จะวิตกกังวลว่า ชาวนาที่ตัดไม้ขายออกนอกชุมชนจะทำให้เจ้าหน้าที่ตำรวจและเจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้าใจผิดคิดว่าตน (ชาวนาจนที่เข้าไปตัดไม้มาขายในชุมชน) ขายไม้ออกนอกชุมชนด้วย ซึ่งการขายไม้ในชุมชนหรือการขายไม้ออกนอกชุมชน ในความคิดของชาวบ้านนั้นมีความแตกต่างกันอย่างมาก คือชาวนาจนที่ตัดไม้ขายในชุมชนจะกลายอมรับว่าตนได้ตัดไม้ขาย ขณะที่ชาวนาจนที่ตัดไม้ขายออกนอกชุมชน จะไม่ยอมรับว่าตนได้กระทำความจริง ส่วนชาวนากลางและชาวนารวยได้แสดงความไม่พอใจโดยกล่าวว่าชาวนาที่กระทำดังกล่าวเป็นคนโลภมาก และไม่รักชุมชน เป็นต้น

ความไม่พอใจต่อชาวนาจนที่ตัดไม้ขายออกนอกชุมชน เป็นไปทิศทางเดียวกับความไม่พอใจต่อชาวนารวยที่ขึ้นไปทำไร่ กล่าวคือ ชาวนาทั้งกลุ่มชาวนาจน ชาวนากลาง ชาวนารวยเห็นว่าเป็นการกระทำที่เป็นไปด้วยความโลภ และเห็นแก่ตัว ความไม่พอใจดังกล่าวรุนแรงจนกระทั่งเมื่อลูกสาวชาวนารวยที่ขึ้นไปทำไร่คนหนึ่งแต่งงานกับผู้ชายในหมู่บ้าน ชาวบ้านบางคนถึงกับไม่ยอมไปร่วมงานแต่งงาน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม กลุ่มชาวนารวยที่ซื้อไม้จากชาวนาจน ก็ถูกกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนตำหนิและกล่าวว่า เป็นกลุ่มที่เห็นแก่ตัว ผู้นำฝ่ายค้านคนหนึ่งกล่าวตำหนิชาวนารวยที่ซื้อไม้ปลูกบ้านหลังใหญ่ว่า “เขาเห่อตามคนในเมือง เสาบ้าน 2 คนโอบได้อย่างนี้เห็นแก่ตัวเกินไป” การถกเถียงของชาวบ้านดำเนินไปภายใต้สถานการณ์ที่เจ้าหน้าที่รัฐเข้ามาจับกุมเป็นระยะ ระยะการเข้ามาจับกุมเฉลี่ย 2 ครั้งต่อ 1 เดือน แต่เมื่อมีการตรวจค้นจับกุมของเจ้าหน้าที่ตำรวจ กลับพบว่าแม้จะมีการขัดแย้งของชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ อยู่ในขณะนั้น ชาวบ้านกลับช่วยเหลือผู้ที่ถูกตรวจค้น

โดยการไม่บอกที่หลบซ่อน หรืออ้างว่าไม่รู้จักกัน ทั้ง ๆ ที่ชาวบ้านรู้ดีกว่าผู้ที่ “กระทำผิดตามกฎหมาย” คือใคร หลบซ่อนอยู่ที่ไหน

จากความขัดแย้งในการตีความกฎเกณฑ์ของชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ในการใช้ป่าต้นน้ำที่ได้กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างกับความขัดแย้งในการตีความกฎเกณฑ์ในป่าเก็บตอง ซึ่งมีการตีความในประเด็นของสิทธิปัจเจกบุคคลที่จะเข้าไปยึดครอง กับสิทธิร่วมกันของชุมชนอย่างชัดเจน รวมทั้งมีการถกเถียงในประเด็นการผลิตเพื่อยังชีพ และเพื่อขายอย่างเข้มข้น พร้อมทั้งชาวบ้านยังแตกออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ อย่างชัดเจน โดยมีจุดมุ่งหมายคือการเข้าไปยึดครองเป็นของตัวเอง ทั้งนี้มีเงื่อนไขสำคัญมาจากลักษณะทางระบบนิเวศน์ของพื้นที่ป่า ที่มีความแตกต่างกัน คือพื้นที่ป่าเก็บตองนั้นมีลักษณะเป็นป่าแพะ จึงไม่มีความสำคัญต่อระบบการผลิตของชาวบ้านมากนัก ส่วนพื้นที่ป่าต้นน้ำนั้นมีความสำคัญในฐานะของแหล่งผลิตน้ำเพื่อการบริโภค และเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำ ที่ชาวบ้านได้อาศัยทำนาทำ ดังนั้นการที่ปัจเจกบุคคลเข้ายึดพื้นที่ป่าเก็บตอง จึงไม่ส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนมากนัก ส่วนในป่าต้นน้ำนั้นยังเป็นการถกเถียงถึงสิทธิของปัจเจกบุคคลที่จะเข้าไปใช้ในลักษณะของสิทธิการใช้ มากกว่าจะมีการถกเถียงเรื่องการถือครองเป็นของตัวเอง ทั้งนี้ประเด็นการตีความที่แตกต่างกันอยู่ที่การคำนึงถึงความยั่งยืน ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญที่ชาวบ้านใช้ในการกำหนดสิทธิของมนุษย์ที่จะใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ ดังนั้นในกรณีของป่าต้นน้ำ จึงพบว่าแม้ชาวบ้านจะถกเถียงกันในเรื่องสิทธิการใช้ มากกว่าที่จะเป็นเรื่องสิทธิของปัจเจกบุคคลที่เน้นกรรมสิทธิ์เอกชน

อย่างไรก็ตามการตีความกฎเกณฑ์ของชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเงื่อนไขที่ชุมชนมีแรงกดดันทางเศรษฐกิจนั้น ได้แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านไม่ได้ปล่อยให้ผู้นำเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่าอีกต่อไป เงื่อนไขใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นได้ผลักดันให้ชาวบ้านต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่ามากขึ้น อย่างไรก็ตามเชื่อว่าชาวบ้านในกลุ่มต่าง ๆ จะสามารถตีความกฎเกณฑ์ ให้เป็นประโยชน์ต่อตนได้ตามที่ต้องการทั้งหมด เพราะชาวบ้านแต่ละกลุ่มต่างก็มีการตรวจสอบ และคานอำนาจซึ่งกันและกัน ทั้งนี้สถานการณ์ดังกล่าวจะนำไปสู่การกำหนดกฎเกณฑ์ใหม่ที่เหมาะสมต่อแรงกดดันที่ชาวบ้านต้องเผชิญ

4.4 การต่อรองกับรัฐและการตอกย้ำอำนาจของท้องถิ่น

เหตุการณ์ลักลอบตัดไม้โดยกลุ่มนายทุนในเขตอุทยานแห่งชาติสาละวิน (พ.ศ.2537) ที่มีชื่อเสียงโด่งดังไปทั่วประเทศทำให้ป่าบริเวณนี้ได้รับความสนใจจากรัฐบาลมากขึ้นมีการส่งกำลังเจ้าหน้าที่ตำรวจและทหารเข้าไปช่วยปราบปรามในพื้นที่อย่างเข้มข้น โดยขยายพื้นที่ปฏิบัติการครอบคลุมป่าสงวนแม่ยวมฝั่งขวา รวมถึงพื้นที่ป่าของบ้านแม่หารอีกด้วย ในทางปฏิบัตินั้นเจ้าหน้าที่ที่เข้ามาจับกุม สามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มแรกประกอบด้วยเจ้าหน้าที่ตำรวจและเจ้าหน้าที่ป่าไม้ท้องถิ่น โดยมีเจ้าหน้าที่จากหน่วยพิทักษ์ป่าห้วยชมพู อ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน ที่รับผิดชอบส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนบ้านแม่หารร่วมอยู่ด้วย ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นกองกำลังทหารจากกองทัพบก 3 จังหวัด พิชณุโลก ซึ่งชาวบ้านจะเรียกว่า “ชุดเฉพาะกิจ” การเข้ามาจับกุมชาวบ้านจะเกิดขึ้นบ่อยครั้ง เฉลี่ยเดือนละ 2-3 ครั้ง และมีการเดินลาดตระเวนอยู่ทุกสัปดาห์ อย่างไรก็ตามจุดมุ่งหมายหลักของการจับกุมอยู่ที่การตัดไม้มากกว่าการทำลายป่าโดยวิธีการอื่น ชาวบ้านที่ขึ้นไปทำไร่แม้จะมีการแผ้วถางป่าต้นน้ำก็ไม่ถูกจับกุมแต่อย่างใด

กระนั้นก็ตามปฏิบัติการที่เข้มข้นขึ้นของรัฐในพื้นที่ป่าแม่หารได้สร้างเงื่อนไขให้ชาวบ้านต้องเผชิญหน้ากับอำนาจรัฐโดยตรง และในหลาย ๆ กรณีชาวบ้านได้เห็นถึงภาวะลักลั่นขัดแย้งกันเองระหว่างหน่วยงานของรัฐ ทั้งการเลือกปฏิบัติ หาประโยชน์ส่วนตน บางหน่วยยอมรับกฎเกณฑ์ของชาวบ้าน บางหน่วยไม่ยอมรับ หรือกระทั่งกรณีที่รัฐเองได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญให้ชาวบ้านบางคนที่ขัดแย้งกันอยู่ใช้เป็นเครื่องมือในการทำลายผู้อื่น ดังตัวอย่างที่จะยกให้เห็นดังนี้

กรณีนายอาทิตย์ ขาวนารวยที่ตัดไม้ในป่าต้นน้ำมาปลูกสร้างบ้าน เดิมนายอาทิตย์ได้ขออนุญาตกับผู้นำทางการเพื่อเข้าไปตัดไม้จำนวน 9 ต้น ผู้นำทางการจึงทำเรื่องขออนุญาตต่อเจ้าหน้าที่ป่าไม้ห้วยชมพู แต่นายอาทิตย์ได้ตัดไม้มาทั้งหมด 15 ต้น ต่อมาเจ้าหน้าที่ตำรวจและเจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้เข้ามาจับกุมโดยยึดไม้ไป 6 ต้น เพราะถือว่าตัดมาเกินจากที่ขอไป สามเดือนต่อมาเจ้าหน้าที่ส่วนกลางเข้าไปจับกุม และยึดไม้ที่เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นผ่อนผันจำนวน 9 ต้นไปอีก กรณีดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงการขาดการประสานงานระหว่างหน่วยงานของรัฐเช่นเดียวกันกับกฎเกณฑ์ที่ชาวบ้านได้ตกลงกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นไว้ เจ้าหน้าที่ส่วนกลางไม่ยอมปฏิบัติตามเช่นกัน

บางกรณีการจับกุมชาวบ้านพร้อมไม้ของกลางยังเกี่ยวพันกับการหาประโยชน์โดยมิชอบของเจ้าหน้าที่รัฐ ดังเช่นกรณีนางปานศรี ขาวนากลาง สามีของเธอเข้าไปตัดไม้ในป่าเพื่อนำมาสร้างบ้านถูกเจ้าหน้าที่จับกุมพร้อมยึดไม้เสาไป 3 ต้น ต่อมานางปานศรีได้แบ่งที่ดินขายให้ญาติคนหนึ่งจำนวน 25,000 บาท และนำเงินไปให้เจ้าหน้าที่รัฐเพื่อแลกเปลี่ยนกับการปล่อยตัวสามี หรือกรณีนายอาทิตย์ที่กล่าวถึงข้างต้น เจ้าหน้าที่ได้ยึดไม้ปลูกสร้างบ้านเป็นของกลางและ

จับน้องชายกับเพื่อนบ้านที่จ้างมาเลื่อยไม้ไป 2 คน นายอาทิตย์ต้องจ่ายเงินจำนวน 50,000 บาท ให้เจ้าหน้าที่คนหนึ่งเพื่อให้ปล่อยตัวคนทั้งสองให้เป็นอิสระ

ด้านนายชุมพล ชาวนารวยที่ตัดไม้มาปลูกสร้างบ้าน แต่ไม่ได้ขออนุญาตกับผู้นำทางการ และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ท้องถิ่น เมื่อตัดไม้ได้แล้วนายชุมพลได้ใช้ช้างลากมาไว้ที่บ้านเพื่อรอเลื่อยเป็นไม้แผ่น ต่อมาเจ้าหน้าที่จากส่วนกลางเข้ามาถามหาบ้านของเขาโดยเจาะจงว่า นายชุมพลที่กำลังปลูกบ้านใหม่ ชาวบ้านเห็นรถลากไม้ของเจ้าหน้าที่ จึงไม่ยอมบอกว่าบ้านของนายชุมพลอยู่ที่ไหน แต่เจ้าหน้าที่ก็ตามหาจนเจอและเข้ายึดไม้ ภรรยาของนายชุมพลยืนยันว่า เจ้าหน้าที่รู้เรื่องการตัดไม้ของนายชุมพลมาก่อนแล้ว เพราะเมื่อมาถึงได้ถามว่า บ้านนายชุมพล มีทั้งหมด 3 หลังอยู่ที่ไหนบ้าง ในที่สุดเจ้าหน้าที่ส่วนกลางได้ยึดเสาบ้านไป 8 ต้น ไม้แผ่นอีก 20 แผ่น นายชุมพลและภรรยาเชื่อว่าเจ้าหน้าที่ได้รับแจ้งจากผู้นำทางการคนหนึ่งที่มึนเรื่องขัดแย้งกันเป็นการส่วนตัว ต่อมาเขาได้ลาออกจากตำแหน่งกรรมการหมู่บ้าน เพราะขัดแย้งกันในเรื่องนี้

ภายใต้สถานการณ์การจับกุมการตัดไม้อย่างเข้มงวดในพื้นที่ป่าแม่หาร ผู้นำทางการพยายามเข้ามาทำหน้าที่ต่อรอง แต่ก็ได้ผลเฉพาะกับรัฐท้องถิ่น โดยในการต่อรองกับได้ใช้วิธีเจรจาข้อตกลงเพื่อปรับกฎเกณฑ์ที่ใช้อยู่ให้เป็นที่ยอมรับของเจ้าหน้าที่รัฐมากขึ้น โดยให้ชาวบ้านได้ทำบัญชีนับจำนวนไม้ที่สะสมไว้ให้กับเจ้าหน้าที่รัฐ ทั้งนี้เพื่อเป็นหลักประกันว่าไม้ที่ชาวบ้านเก็บไว้จะไม่ถูกตรวจค้นหรือยึดไป ขณะเดียวกันได้สร้างข้อตกลงกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นว่า เมื่อชาวบ้านขออนุญาตใช้ไม้ปลูกบ้านกับผู้นำทางการ ผู้นำทางการจะแจ้งกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น เพื่อให้ทำการละเว้นหรือผ่อนผันให้ชาวบ้าน รวมทั้งสร้างข้อตกลงใหม่กับชาวบ้านโดยให้ชาวบ้านที่จะปลูกบ้านเรือนแปรรูปไม้ในบริเวณบ้านของตน ห้ามแปรรูปไม้ในป่า ทั้งนี้มีจุดประสงค์เพื่อจะยืนยันกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นว่า ชาวบ้านนำไม้มาปลูกบ้านจริงไม่ได้นำไปขาย

อย่างไรก็ตามผู้นำทางการก็ไม่สามารถต่อรองกับเจ้าหน้าที่ส่วนกลางที่เข้ามาจับกุมชาวบ้านได้ ดังเช่นกรณีของนายชุมพล กับนายอาทิตย์ที่กล่าวถึงไปแล้วหรือกรณีของนายองอาจ ชาวนาจนที่ตัดไม้ขายภายในหมู่บ้าน ถูกเจ้าหน้าที่ส่วนกลางจับกุมขณะเลื่อยไม้อยู่บริเวณป่าต้นน้ำ ญาติของนายองอาจได้ขอให้ผู้นำทางการช่วยเหลือเจรจาต่อรอง แต่เจ้าหน้าที่ส่วนกลางไม่ยินยอม โดยได้ยึดไม้ทั้งหมดจำนวน 7 แผ่นไป และจับกุมนายองอาจไปดำเนินคดี

เมื่อผู้นำทางการสามารถต่อรองกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นได้มากกว่าเจ้าหน้าที่จากส่วนกลาง รัฐได้ปรับแผนการเข้าจับกุมใหม่โดยในระยะหลังนับตั้งแต่กลางปี พ.ศ. 2541 เป็นต้นมาได้ใช้เจ้าหน้าที่ส่วนกลางเป็นผู้ปฏิบัติการหลัก ผลจากปฏิบัติการดังกล่าวกลับยิ่งสร้างเงื่อนไขให้เกิดการเผชิญหน้ากันระหว่างชาวบ้านกับรัฐมากขึ้น จนถึงขั้นเกิดการชุมนุมประท้วงของชาวบ้านใน

เดือนพฤศจิกายน ปี พ.ศ. 2541 เมื่อเจ้าหน้าที่จากส่วนกลางลาดตระเวนจากป่าแม่จอนเข้าไปยังบริเวณป่าบ้านแม่หาร ชาวนาจนที่เลี้ยงวัวอยู่ในป่าเห็นเจ้าหน้าที่จึงเข้าไปบอกต่อชาวบ้าน 5 คนที่กำลังตัดไม้อยู่ในเขตป่าให้หลบหนี เมื่อเจ้าหน้าที่ที่ชุดดังกล่าวเข้าไป ได้ใช้ดาบปลายปืนเลียบทำลายหม้อแกง ฉีกพันเลื้อผ้าที่ทิ้งไว้ เทข้าวสารลงลำห้วย และเข้ายึดไม้ของกลางจำนวน 80 แผ่น ไม้เสาจำนวน 20 ท่อนไว้ โดยทิ้งกำลังเจ้าหน้าที่ 2 นายเฝ้าเพื่อจะชนไม้ทั้งหมดออกไป

วันรุ่งขึ้นเมื่อชาวบ้านเห็นรถลากของเจ้าหน้าที่เข้าไปในเขตป่า ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านประกาศให้คนในบ้านทุกคนแก่ เด็ก ผู้ชาย ผู้หญิง และผู้นำราว 300 คนไปรวมกันบริเวณทางออกชายป่า เมื่อเจ้าหน้าที่มาจึงเกิดการโต้เถียงกันขึ้น เจ้าหน้าที่ถามว่า ไม้พวกนี้เป็นไม้ของใคร? ไม่มีใครยอมบอกแม้แต่คนเดียวทั้งที่รู้ว่า ใครไปตัดไม้กองนี้ ชาวบ้านกล่าวหาเจ้าหน้าที่ว่า การทำลายข้าวของเครื่องใช้ชาวบ้านเป็นการกระทำเกินกว่าเหตุ เพราะ “คนปกากะญอถือว่าใครที่ทำลายข้าวของเครื่องใช้ของคนเป็นๆ ถือเหมือนว่า ได้ฆ่าเจ้าของสิ่งของนั้น ๆ ให้ตาย” เจ้าหน้าที่แย้งว่า “ไม่ว่าของพวกนี้เป็นของชาวแม่หาร คิดว่าเป็นของคนพม่าหลบหนีจากชายแดน มาลักลอบตัดไม้” พวกเขายืนยันจะชนย้ายเหล่านี้ออกไป เพราะเป็นการแปรรูปไม้ผิดกฎหมาย ด้านชาวบ้านยังคงปิดล้อมไม่ยอมให้เจ้าหน้าที่นำไม้ออกไป ระหว่างการโต้แย้งชาวบ้านได้อ้างถึงกฎเกณฑ์การรักษาป่าของหมู่บ้านว่า “บ้านแม่หารรักษาป่ามาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตามฮีตฮอยของคนปกากะญอ ถ้าชาวบ้านไม่รักษาก็เหมือนป่าบ้านอื่นไม่มีต้นไม้เหลือแล้ว...บ้านเรามีกฎระเบียบที่ทำไว้กับเจ้าหน้าที่ป่าไม้มานานหลายปีแล้ว...ป่าบริเวณนี้ถือเป็นป่าใช้สอยของหมู่บ้านสามารถนำไม้มาใช้ปลูกสร้างบ้านได้...คนทำไม้กลุ่มนี้เป็นคนที่ไม่มาขายให้คนในบ้านไม่ได้ขายให้คนภายนอก”

เจ้าหน้าที่แย้งกลับว่า “ชาวบ้านทำเหมือนบ้านเมืองไม่มีขี้อื้อแป่ มันผิดกฎหมาย เป็นการใช้กฎหมาย” ชาวบ้านโต้ “เจ้าหน้าที่เป็นคนนอกชุมชน บ้านแม่หารมีระเบียบห้ามไม่ให้มีการนำไม้ออกไปใช้นอกชุมชน การที่เจ้าหน้าที่จะชนไม้ออกไปเป็นการนำไม้ออกนอกชุมชนเช่นกัน” เมื่อชาวบ้านยังคงยืนยันที่จะไม่ยอมให้นำไม้ออกไป เจ้าหน้าที่จึงยอมถอนกำลังออกไปโดยไม่สามารถนำไม้ออกไปได้

วันรุ่งขึ้นนายทหารระดับพลตรีพร้อมกำลังทหารและอาวุธครบมือได้นำเฮลิคอปเตอร์และรถยนต์เข้ามายังสนามโรงเรียนบ้านแม่หารโดยไม่มีการแจ้งกำหนดการล่วงหน้า ผู้นำชุมชนและชาวบ้านจำนวนหนึ่งได้เข้าไปพบ เกิดโต้เถียงกันขึ้นระหว่างชาวบ้านกับชุดจับกุมอีกครั้ง เจ้าหน้าที่ต่อว่าชาวบ้านแม่หาร “ใช้กฎหมาย ไม่ยอมอยู่ใต้กฎหมาย การทำเช่นนี้เหมือนเป็นการประท้วงต่อต้านเจ้าหน้าที่รัฐ ป่าไม้ไม่ได้เป็นของคนแม่หารบ้านเดียว แต่เป็นของคนไทยทุกคน ” ชาวบ้านแย้งกลับ “หมู่บ้านรักษาป่ามานาน ชาวปกากะญอมีประเพณีในการรักษาป่า ป่าแม่หารสมบูรณ์

กว่าป่าอุทยาน (อุทยานแห่งชาติสละวิน) อุทยานมีเจ้าหน้าที่รักษา แต่ทำไมนายทุนเข้าไปตัดไม้ได้ แต่แม่หารชาวบ้านรักษานายทุนเข้ามาไม่ได้

ผู้นำทางการพยายามประนีประนอม " ที่มาชุมนุมกันนี้ไม่ได้ต่อต้านเจ้าหน้าที่รัฐ แต่ชาวบ้านมาขอร่วมมือที่จะรักษาป่าไว้ร่วมกัน เฉพาะกำลังเจ้าหน้าที่ก็ไม่เพียงพอ เฉพาะชาวบ้านก็ไม่เพียงพอ พวกเราเข้าใจดีว่า เจ้าหน้าที่ที่ต้องทำไปตามกฎหมายบ้านเมือง แต่กฎของหมู่บ้านและเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรติดไว้บริเวณหน้าหมู่บ้าน" เขาขอร้องให้เจ้าหน้าที่ยึดไม้เสาจำนวน 20 ท่อนไป แต่ไม้แผ่นจำนวน 80 แผ่น ชาวบ้านได้ลงแรงไปมากแล้วจะขอนำไปเก็บไว้ที่วัดเพื่อนำไปใช้ในงานของส่วนรวมต่อไป เจ้าหน้าที่ทหารที่มาวันนั้นยอมตามข้อตกลง แต่ขณะที่เจ้าหน้าที่กำลังขนไม้ท่อนอยู่ ชาวบ้านคนหนึ่งได้เข้าไปปลดป้ายกฎเกณฑ์การใช้ป่าชุมชนบ้านแม่หารที่เคยทำร่วมกับรัฐเมื่อปี พ.ศ.2538 ลงมากระแทกต่อหน้าเจ้าหน้าที่พร้อมสลับว่า "มีป่าชุมชนก็ไม่มีกฎหมายอะไร มีป้ายไว้ยังถูกจับถูกยึดไม้" เหตุการณ์คราวนี้ผู้นำป่าชุมชนได้จับกลุ่มวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของผู้นำทางการว่า "สมัยก่อนที่เขา(รัฐและบริษัททำไม้)จะเข้ามาทำสัมปทาน พ่อไม่เคยอ่อนกับเขา ถ้าอ่อนป่าแม่หารไม่มีอย่างนี้...เรารักษาได้ดี แต่เดี๋ยวนี้(ผู้นำทางการ)อ่อนตามใจเขา(เจ้าหน้าที่รัฐ)จนไม่สามารถรักษาไม้ไว้ในหมู่บ้านได้ ยอมให้เขาเอาไม้ออกจากหมู่บ้าน บ้านเราห้ามเป็นนักเป็นหนาว่าไม่ให้ใครนำไม้ออก ไม่ว่าจะเป็นเจ้าหน้าที่หรือคนในหมู่บ้านอื่น"

คำกล่าวข้างต้นปรากฏชัดในกรณีชาวบ้านแพะ 4 คนเข้ามาลักลอบตัดไม้ คนทั้งสี่ใช้รถหกล้อขนเลื่อยยนต์เข้ามาตั้งแคมป์บริเวณป่าห้วยหมาก ชาวบ้านที่ผ่านเข้าไปในป่านำความมาแจ้งผู้นำ ผู้นำทั้งสองกลุ่ม (ที่แม้จะขัดแย้งกันอยู่)ได้รวบรวมคนจำนวนหนึ่งเข้าล้อมจับได้ไม้เสาคขนาดใหญ่ 3 ท่อน ยึดเลื่อยยนต์ 2 เครื่อง ไปเก็บไว้ที่วัด และปล่อยตัวผู้กระทำผิดไปโดยไม่ได้นำความเข้าแจ้งตำรวจแม้แต่หน่วย รุ่งขึ้นพ่อเลี้ยงจันตา ผู้กว้างขวางทรงอิทธิพลในวงการไม้เถื่อนแถบนี้ได้ให้ลูกน้องพร้อมข้าราชการในอำเภอมาขอไม้และเลื่อยยนต์ ในราคาเหมาจ่าย 10,000 บาท แต่ชาวบ้านไม่ยอมโดยให้เหตุผลว่า ถ้าขายไม้ให้กับพ่อเลี้ยง คราวต่อไปพ่อเลี้ยงจะใช้วิธีส่งคนมาตัดก่อนแล้วค่อยเข้ามาขอซื้อในราคาถูกภายหลัง ส่วนเลื่อยยนต์นั้นชาวบ้านจะยึดไว้ใช้ในงานส่วนรวมของบ้าน ไม่กี่วันต่อมาพ่อเลี้ยงได้ส่งตำรวจคนหนึ่งเข้ามาไกลเกลี้ย ขอเพียงเลื่อยยนต์คืน ตำรวจนายนั้นอ้างว่า ถ้าไม่คืนให้ การปลูกบ้านทำไร่ของชาวบ้านที่นี่จะลำบากแน่ เพราะจะให้เจ้าหน้าที่ "จับตามองเป็นพิเศษ" พวกผู้นำปรึกษากันเห็นว่า ควรนำเลื่อยยนต์คืนให้ตำรวจไป แต่ก็กล่าวขู่ตำรวจไว้ว่า หากบ้านเขาถูกจับตามองเป็นพิเศษ ชาวบ้านจะขุดคุ้ยเรื่องการลักลอบตัดไม้ของชาวบ้านแพะกับทางการ แทนการจัดการด้วยวิธีเดิม

จากการโต้เถียงและการเจรจาต่อรองที่เกิดขึ้นในกรณีศึกษาต่าง ๆ นั้น เมื่อวิเคราะห์แล้ว จะพบว่าชาวบ้านได้อาศัยหลักสิทธิในหลายลักษณะมาต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐ ขณะเดียวกันก็อ้างความชอบธรรมจากหลายหลักการเพื่อยืนยันสิทธิของตน ชาวบ้านนั้นได้ยืนยันว่าป่าต้นน้ำนั้นเป็นสิทธิของชุมชน หมายถึงชุมชนมีอำนาจในการจัดการป่า โดยการใช้กฎเกณฑ์ตามจารีตประเพณี หรือสร้างกฎเกณฑ์ใหม่มาควบคุมการใช้และอนุรักษ์ป่า ซึ่งจะอนุญาตให้เฉพาะสมาชิกของชุมชนเท่านั้น ทั้งนี้ผู้ที่ดูแลรักษาป่าเท่านั้นที่จะมีสิทธิได้รับประโยชน์จากป่าภายใต้ขอบเขตบริเวณที่ตนได้ปกป้องรักษา ชาวบ้านได้อาศัยแนวคิดดังกล่าวต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐ ดังเช่น กรณีที่ชาวบ้านไม่ยินยอมให้เจ้าหน้าที่จากส่วนกลางยึดไม้แล้วนำออกหมู่บ้าน โดยผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนได้โต้เถียงโดยอ้างประวัติศาสตร์ของชุมชนว่า ป่าของบ้านแม่หารนี้ชาวบ้านได้รักษามาตั้งแต่ครั้งที่รัฐจะให้สัมปทานกับบริษัทเอกชน หากชาวบ้านไม่รักษาไว้ป่าคงไม่อุดมสมบูรณ์เหมือนเช่นปัจจุบัน การอ้างดังกล่าวนี้มีนัยว่ารัฐไม่ได้เป็นผู้รักษาหรือปกป้องป่า (แต่เป็นผู้ทำลายโดยให้สัมปทานกับบริษัทเอกชน) รัฐจึงไม่มีอำนาจที่จะเข้ามาจับกุม หรือยึดไม้ของชาวบ้าน ขณะเดียวกันผู้นำทางการก็ใช้สิทธิดังกล่าวนี้ต่อรองกับรัฐท้องถิ่น เพื่อจะอนุญาตให้ชาวบ้านได้ใช้ไม้มาปลูกบ้าน โดยถือว่าสิทธิดังกล่าวเกิดจากการเป็นผู้ดูแลรักษาป่าของคนในชุมชน ดังนั้นผู้ดูแลจึงสมควรเป็นผู้รับประโยชน์

ภายใต้หลักการของสิทธิชุมชนดังที่กล่าวไป ชาวบ้านยังยืนยันว่าตนมีสิทธิธรรมชาติหมายความว่า เป็นสิทธิของมนุษย์ในการยังชีพจากธรรมชาติ ซึ่งธรรมชาติไม่ได้เป็นสมบัติของใครผู้ใด ชาวบ้านได้ใช้สิทธินี้อธิบายว่าตนมีสิทธิที่จะนำไม้มาปลูกสร้างบ้าน และการทำไร่ เพราะถือว่าเป็นไปเพื่อการยังชีพไม่ได้สร้างความมั่งคั่ง ดังเช่น กรณีของนายเกนต์ ชาวนากลางที่ตัดไม้มาปลูกบ้านแล้วถูกจับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นจับ ผู้นำทางการได้ต่อรองกับเจ้าหน้าที่ว่า “นายเกนต์ตัดไม้มาเพื่อปลูกบ้านของตัวเอง ไม่ได้ทำเพื่อขาย” ขณะเดียวกันผู้นำทางการได้ใช้หลักการนี้ต่อรอง เพื่อให้เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นอนุญาตให้ชาวบ้านขึ้นไปทำไร่ในป่าต้นน้ำ โดยกล่าวในทำนองเดียวกันว่า “คนจนไม่มีข้าวกิน ถ้า (เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น) ไม่ให้ทำไร่คนจนจะอยู่ไม่ได้”

นอกจากนี้ยังอ้างสิทธิจากการใช้แรงงาน โดยได้ใช้หลักการนี้ถกเถียงกับเจ้าหน้าที่รัฐที่เข้าจับกุมและยึดไม้ของชาวนาจน ที่ตัดไม้เพื่อขายในหมู่บ้าน ซึ่งชาวนาจนยืนยันว่าพวกเขาไม่ได้ขายไม้หากแต่ขายแรงงานที่ทำลงไป (เลื่อยไม้ ตัดไม้) มากกว่า ดังเช่นกรณีของนายรัตน์ ชาวนาจนที่เข้าไปเลื่อยไม้ในป่าต้นน้ำขาย ที่ถูกเจ้าหน้าที่จับกุม ผู้นำทางการได้ต่อรองว่า “นายรัตน์ใช้เลื่อยยนต์ แต่ใช้เลื่อยมือ” ซึ่งเป็นการยืนยันว่าสิทธิของนายรัตน์นั้นมาจากการใช้แรงงาน และกรณีการยึดไม้ในป่าของเจ้าหน้าที่ส่วนกลาง ที่ผู้นำทางการได้ประนีประนอมโดยขอไม้แผ่นจำนวน 80

แผ่นไว้ ส่วนไม้เสาบ้านจำนวน 20 ต้นได้ให้เจ้าหน้าที่ยึดไป ผู้นำทางการก็ได้อธิบายในทำนองเดียวกันว่า “ไม้เสาจะยึดก็ยึดไป เพราะยังไม่ได้ถาก ได้ทำ แต่ไม่แผ่นขอเก็บไว้ใช้ส่วนรวม เพราะชาวบ้านลงแรงไปเยอะแล้ว”

ในขณะที่ชาวบ้านและผู้นำทางการ ได้อ้างสิทธิหลายหลักการเพื่อจะต้อรองให้เจ้าหน้าที่รัฐ ได้ยอมรับสิทธิในการใช้และการอนุรักษ์ของตนนั้น ในเวลาเดียวกันก็พยายามต้อรองวิธีการปฏิบัติต่อชาวบ้าน ซึ่งเจ้าหน้าที่รัฐได้ใช้ความรุนแรงในการจับกุม ให้เปลี่ยนมาเป็นวิธีการที่ประนีประนอมมากขึ้นในการเข้าจับกุม ดังเช่น กรณีของนายรัตน์ ชาวนาจน ที่เข้าไปเลื่อยไม้ในป่าต้นน้ำขาย ถูกเจ้าหน้าที่ใช้อาวุธปืนจี้หน้าอก ทำให้เป็นที่โจษขานในหมู่บ้านว่า การกระทำของเจ้าหน้าที่เป็นการกระทำที่เกินกว่าเหตุจนทำให้นายรัตน์เสียชีวิตไปหลายเดือน ผู้นำทางการได้ต้อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐในการเข้ามาจับกุม โดยขอให้เจ้าหน้าที่ได้ปลดอาวุธก่อนเข้าหมู่บ้าน เพื่อไม่ให้เกิดเหตุการณ์รุนแรง ทั้งนี้ผู้นำทางการได้อ้างถึงความเป็นพลเมืองไทยที่เจ้าหน้าที่รัฐพึงได้ปฏิบัติอย่างอะลุ่มอล่วยมากกว่าจะใช้ความรุนแรงอย่างที่เป็น ดังที่กล่าวในทำนองเดียวกันว่า “...เจ้าหน้าที่ (ใช้ปืนจี้คนนายรัตน์) เหมือนเป็นคนพม่า ไม่ใช่คนไทย เป็นคนไทยเหมือนกันแต่ทำเหมือนอยู่ใน (ภาวะ) สงคราม...” และกรณีที่เจ้าหน้าที่เข้าจับกุมนายอาวุธชาวนากลาง ที่ตัดไม้เท่านั้น ในป่าต้นน้ำ แต่ชาวบ้านหลบหนีไปก่อน จึงได้เทข้าวสารทิ้งในลำห้วย ใช้ดาบปลายปืนกรีดเสื้อผ้า และทุบหม้อแกงดินเผาให้แตก ต่อมาเมื่อเจ้าหน้าที่ชุดที่จับกุมเข้ามาในหมู่บ้านอีก ได้ถูกชาวบ้านในเชิงเดียวกันว่า “(นายอาวุธ)... เป็นคนกระเหยิง ไม่ใช่คนไทย ถ้าเป็นไทย เป็น (เจ้าหน้าที่ส่วนกลาง) คงไม่ทำอย่างนี้ อย่างไรก็ตามการต้อรองดังกล่าวนี้ได้ผลในส่วนของเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น แต่ไม่ได้ผลกับเจ้าหน้าที่ส่วนกลางที่ยังคงติดอาวุธต่อไป

ส่วนเจ้าหน้าที่รัฐได้ใช้หลักการของรัฐมาตอบโต้กับชาวบ้านเช่นกัน โดยถือว่ารัฐมีอำนาจในการควบคุมจัดการป่าของบ้านแม่หาร ซึ่งอยู่ในเขตป่าสงวน รัฐเป็นป่าของทุกคนในประเทศไทย ไม่ได้เป็นของหมู่บ้านใดหมู่บ้าน จึงเข้ามาควบคุมการใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ ดังนั้นแม้แต่กฎเกณฑ์ที่ผู้นำทางการ ได้ร่วมมือกับรัฐท้องถิ่นสร้างขึ้น ก็ได้สอดแทรกอำนาจการจัดการของรัฐอยู่ ดังเช่น การตัดไม้เพื่อปลูกสร้างบ้านเรือน หรือการทำไร่ในป่าต้นน้ำ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้ในมีจุดมุ่งหมายเพื่อการยังชีพ ชาวบ้านในฐานะของผู้ดูแลรักษา ยังคงต้องขออนุญาตกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น ขณะเดียวกันกฎเกณฑ์ดังกล่าวก็ไม่ได้รับการยอมรับตามกฎหมาย เป็นเหตุให้แม้ชาวบ้านจะปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ชุมชนแล้วก็ยังถูกจับกุม ทั้งนี้เพราะกฎเกณฑ์ตามประเพณีของชาวบ้าน มีความขัดแย้งกับกฎหมายของรัฐ

ดังนั้นในสถานการณ์ที่มีการเผชิญหน้ากับรัฐเข้มข้นขึ้น ชาวบ้านพยายามอ้างความชอบธรรมจากหลักสิทธิหลายประการ และพยายามประนีประนอมโดยปรับหลักประเพณีให้เป็นที่ยอมรับของทางการมากขึ้น อีกทั้งในกระบวนการต่อรอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสองกรณีท้ายสุดเรื่องการข่มขู่ปิดรถเจ้าหน้าที่ และชาวบ้านแพะมาลักลอบตัดไม้ ชาวบ้านแม่หารได้แสดงให้เห็นถึงความต้องการในการต่อยุทธอำนาจท้องถิ่นของตน โดยเลือกที่จะจัดการกับปัญหาภายในมากกว่าที่จะให้รัฐเข้ามาเป็นผู้จัดการปัญหาให้

4.5 สรุปท้ายบท

ความขัดแย้งในการใช้ป่าต้นน้ำของหมู่บ้านแม่หารนั้น มีแรงกดดันที่สำคัญมาจากเงื่อนไขของการอพยพแรงงานกลับสู่ชุมชน อันเป็นผลมาจากภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ ในกลุ่มของชาวนาจน เนื่องจากเป็นกลุ่มที่มีปัญหาขาดแคลนที่ดินทำกิน ชาวนาจนกลุ่มนี้จึงขึ้นไปใช้ป่าต้นน้ำเพื่อการทำไร่และตัดไม้เพื่อขายในชุมชน โดยมีจุดประสงค์หลักคือต้องการผลิตข้าวหรือซื้อข้าวเพื่อบริโภค ส่วนชาวนากลางจะขึ้นไปตัดไม้ขาย อย่างไรก็ตามจำนวนชาวนาที่ขึ้นไปทำไร่มีมากกว่าการตัดไม้ขาย นอกจากนี้ยังมีเงื่อนไขมาจากชาวนาจนในหมู่บ้านซึ่งเป็นกลุ่มที่ไร้ที่นา และต้องพึ่งพาการทำไร่และตัดไม้ขาย โดยมีจุดประสงค์เพื่อการยังชีพ ขณะเดียวกันชาวนากลางและชาวนารวยก็ได้รับผลกระทบจากกระแสบริโภคนิยม การเลียนแบบ รวมทั้งยังมีความมั่งคั่งจากการขายข้าวและเงินที่สมาชิกในครอบครัวที่อพยพไปทำงานนอกชุมชนส่งมาให้ ส่งผลให้มีความต้องการปลูกบ้านให้มั่นคงมากขึ้น

ส่วนความขัดแย้งของกลุ่มผู้นำทางการและกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน เป็นความขัดแย้งในการตีความกฎเกณฑ์การควบคุมจัดการป่าต้นน้ำ โดยผู้นำทางการและผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนมีความเห็นแตกต่างในเงื่อนไขของชาวนากลุ่มต่างๆ ที่ขึ้นไปใช้ป่า ผู้นำทางการเห็นว่าชาวนาจน และชาวนากลางที่ขึ้นไปทำไร่และตัดไม้ทำการผลิตเพื่อยังชีพ เป็นสิทธิในการยังชีพและเป็นสิทธิจากการใช้แรงงาน แต่ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนได้ให้ความสำคัญกับความยั่งยืนมากกว่า จึงเห็นว่าไม่สมควรให้บุคคลใดบุคคลหนึ่งเข้าไปทำไร่หรือตัดไม้ขาย และเห็นว่าควรแก้ปัญหาความเป็นธรรมในชุมชนด้วยการจัดสรรที่ดินในป่าเก็บตองให้คนจนเข้าถึงได้ อย่างไรก็ตาม ทั้งกลุ่มผู้นำทางการและกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนมีความเห็นตรงกันว่า ควรใช้อำนาจท้องถิ่น ในการจัดการดูแลรักษาป่าต้นน้ำมากกว่าใช้อำนาจจากภายนอกเข้ามาจัดการ

ในขณะที่ข้อโต้แย้งระหว่างชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ในการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำ พบว่ามีความแตกต่างไปจากพื้นที่ป่าเก็บตอง โดยกลุ่มชาวนาจนได้อ้างสิทธิหลายประเภท คือสิทธิใน

การยังชีพ สิทธิคนจน สิทธิในการใช้แรงงานของตนเอง สิทธิตามจารีตประเพณี สิทธิตามกฎหมายเกณฑ์ป่าชุมชน ขณะที่กลุ่มชาวนารวยได้อ้างสิทธิตามกฎหมายเกณฑ์ป่าชุมชนและสิทธิการใช้แรงงาน เพื่อเข้าถึงพื้นที่ป่าต้นน้ำ อย่างไรก็ตาม ชาวนากลุ่มต่าง ๆ นั้น ได้อ้างสิทธิการใช้มากกว่าจะมีการถกเถียงเรื่องการถือครองเป็นของส่วนตัวในลักษณะกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ส่วนในประเด็นความยั่งยืนของป่าต้นน้ำ กลุ่มชาวนาจนแม้จะตระหนักถึงความสำคัญ แต่เนื่องจากขาดแคลนที่ดินทำกิน และไม่สามารถเข้าไปใช้พื้นที่ป่าเก็บตอเพื่อทำไร่ได้ จึงเห็นว่ากลุ่มชาวนาจนสมควรใช้พื้นที่ป่าต้นน้ำบางส่วนได้ แต่ชาวนารวยบางกลุ่มกลับอ้างประเด็นความยั่งยืน เพื่อไม่ให้มีการทำไร่และตัดไม้ขายบนพื้นที่ป่าต้นน้ำ

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ได้เห็นพ้องต้องกันเช่นเดียวกับที่ผู้นำทางการและผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนว่า การจัดการทรัพยากรควรเป็นเรื่องของอำนาจท้องถิ่นจัดการกันเอง แต่เมื่อความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ นั้น รัฐก็ได้ขยายอำนาจเข้ามาควบคุมและจัดการป่าต้นน้ำอย่างเข้มข้น ใน 2 แนวทาง คือ การส่งเสริมป่าชุมชน และการจับกุมการตัดไม้ ประกอบกับมีเงื่อนไขของความขัดแย้งภายในชุมชน การไม่ประสานงานของเจ้าหน้าที่รัฐ จึงทำให้แรงกดดันจากรัฐทวีความรุนแรงขึ้น กลุ่มผู้นำทางการได้ต่อรองโดยการปรับกฎหมายที่ใช้อยู่ ให้มีความเป็นทางการมากขึ้น ในเวลาเดียวกันก็ใช้วิธีเจรจาประนีประนอมกับเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งก็ได้ผลกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นเท่านั้น แต่ไม่ได้สามารถประนีประนอมกับอำนาจรัฐจากส่วนกลางได้ กระนั้นก็ตามระหว่างกระบวนการต่อรองในหลายกรณีเป็นตัวชี้บ่งว่า ชาวบ้านเลือกที่จะใช้อำนาจท้องถิ่น ด้วยการต่อยกกฎหมายจารีตของชุมชนในการจัดการทรัพยากรมากกว่าที่จะให้อำนาจรัฐเป็นผู้จัดการให้